

Om læring og indsigt fra krig

(Særunummer af Fra Krig og Fred)

Dansk Militærhistorisk Kommission og Forsvarsakademiet

Bind I

Artikel:

Forsvaret af Als i foråret og sommeren 1864: Det halvhjertede lykkes sjældent

Forfatter:

Finn Wiberg-Jørgensen©

Søgeord:

Als; Anden Slesvigske Krig; Danmark; Faaborg; Gerlach; Goeben; Moltke den ældre; Muxoll; Preussen; Prins Friedrich Karl; Rolf Krake; Rothe; Slesvig-Holsten; Steinmann

Forsvaret af Als i foråret og sommeren 1864: Det halvhjertede lykkes sjældent

Patruljebåden var en chalup med 8 mands besætning, en befalingsmand og ved roret løjtnant Normann.¹ Båden bevægede sig med rolige åretag gennem juninatten på Als Fjord nord for Arnkilsøre.² Det var overskyet, mørkt for årstiden. En let vestnordvestlig brise krusede fjorden.³ På fastlandssiden af det smalle sund rugede langt i syd Sottrup skov sort over stranden, og nord herfor efter dalføret med møllebækken rejste bakkedraget sig stejlt mod Øster Snogbæk og faldt derfra jævnt af mod Snogbæk Hage. På Kjærhalvøen overfor stod de lave skrænter, lidt krat og enkelte træer i silhuet mod nattehimlen. Volde og vagtposter kunne man intetsteds se, men sydfra hørtes af og til et kanonskud.

Lidt efter midnat lød imidlertid geværskud fra Sundevedsiden, 25 a 30 i tallet, affyrede som rodeild. Gasterne trak på årerne i retning af skuddene, og båden kom så nær Snogbæk, at sundet åbnede sig, men intet var mere at høre fra land. Kun nærmede en jolle sig under Als. Det var lodsens og *Rolf Krakes* førstestyrmand undervejs fra Stegsvig, og også de havde hørt skuddene.⁴ Normann blev i farvandet en times tid, satte så sejl, tog Arnkilsøre om styrbord og løb ind i Augustenborg Fjord. Da båden var et par skibslængder fra panserbatteriets mørke skygge, hørtes fire glas på skibsklokken. Et øjeblik efter gjorde løjtnant Normann fast langs det gråsorte fribord, entrede op på vejrdækket og aflagde rapport til vagthavende officer, reserveløjtnant Bager.

Nu lød hurtigt tiltagende geværild i retning af Arnkils Skov.⁵ Posterne i den lange løbegrav langs sundet var i kamp. Med snesevis af både var preusserne på vej over sundet for at erobre Als, der bortset fra Ærø var det sidste stykke af Slesvig, som efter Dybbøls fald endnu var på danske hænder.

Baggrund og ramme

Endnu før Første Slesvigske Krig var helt overstået, ønskede Sverige-Norge og stormagterne England, Frankrig og Rusland med Londonprotokollen 2. august 1850 at sikre det danske monarkis, Helstatens, integritet.⁶ Knap to år senere, den 8. maj 1852, underskrev også Preussen og Østrig Londontraktaten, som godkendte Helstaten med prins Christian af Glücksborg som tronfølger efter den barnløse Frederik VII, men Den tyske Forbunds dag var ikke medunderskriver.

Det tyske generalstabsværks kort over Alsund med de danske stillinger og planen for overgangen. (Det Kongelige Bibliotek)

I overensstemmelse med traktaten og uden indsigelse fra Preussen eller Østrig vedtog Rigsdagen den 2. oktober 1855 en fællesforfatning for Kongeriget Danmark og hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborgs fællesanliggender.⁷ Forfatningen skyldtes for en stor del C. G. Andræ og søgte at skabe et samlet konstitutionelt monarki, som også omfattede hertugdømmerne og med beskyttelse af disses tysksindede befolkningers rettigheder.⁸

Man var imidlertid afstået fra at høre hertugdømmernes stænderforsamlinger, sådan som C.A. Bluhme i 1851-52 havde lovet,⁹ og det udløste betydelig vrede i

Oversigtskort. (<http://historieportalen.gyldendal.dk>)

disse landsdele.¹⁰ Holsten og Lauenborg indgik i Det tyske Forbund, hvor de fik støtte til deres klage. Det fik de også i Preussen i form af en trussel om eksekution, altså en militær besættelse, af de to hertugdømmer, og for at løse problemet satte en kongelig kundgørelse den 6. november 1858 fællesforfatningen ud af kraft syd for Ejderen.¹¹

Konseilspræsident C.C. Hall forsøgte herefter gentagne gange forgæves at tilfredsstille hertugdømmernes krav i en ny fællesforfatning, snart støttet af stormagterne, snart opfordret til eftergivenhed over for Forbundet. Med marts-kundgørelsen i 1863 gav Hall op.

Ministerpræsident, fyrst Otto von Bismarck i 1863.
(de.wikisource)

Reelt udsøndrede kundgørelsen blot den holstenske del af hæren, fællessager i Holsten skulle afgøres af kongen og stænderforsamlingen, mens de i Slesvig skulle afgøres af kongen og Rigsrådet. Slesvig blev ikke dermed indlemmet i Danmark, men nok knyttet tættere til Kongeriget end til Holsten.¹²

Martskundgørelsen dannede basis for Halls forfatningsforslag, som kun skulle gælde for Det danske Kongerige og Slesvig, men være åbent for tiltrædelse for Holsten og Lauenborg, og den 13. november 1863 vedtog Rigsdagen forslaget, benævnt Novemberforfatningen.¹³ Den var vel ikke i strid med Londontraktaten fra 1852,¹⁴ men utvivlsomt med de aftaler, Bluhme for Danmark havde indgået med Preussen og Østrig, og som havde fået dem til at signere traktaten. Kun nødvendigt satte kong Christian IX den 18. november sin underskrift under Novemberforfatningen, få dage efter sin tronbestigelse.

Med henvisning til aftalerne af 1851-52 forlangte Preussens ministerpræsident, fyrst Otto von Bismarck, forfatningen trukket tilbage. Det afviste konseilspræsident Hall, måske i tillid til en stormagtsmægling og i håb om støtte fra eller ligefrem alliance med Sverige-Norge,¹⁵ eller fordi han i krigen så vejen til en endelig løsning, hvad den så måtte blive.¹⁶

Juleaftensdag 1863 begyndte tyske forbundstropper eksekutionen af Lauenborg og Holsten. Det skete uden at danske styrker gjorde modstand. Den 31. december blev konseilspræsident Hall efterfulgt af D.G. Monrad, hvis regering var villig til på forfatningsmæssig vis at ophæve Novemberforfatningen. Bismarck levnede den imidlertid ikke den nødvendige tid, han ønskede krigen. Den 1. fe-

bruar 1864 overskred preussiske og østrigske styrker Ejderen, mens en hannoveransk og en saksisk brigade holdt Holstens vestlige del besat.

Danmark var i krig med Preussen og Østrig støttet af Det tyske Forbund.¹⁷

Danske landstyrker

Den styrke, som generaløjtnant C. J. de Meza med oberst H. A. T. Kauffmann som stabschef overtog ledelsen af den 4. januar 1864, bestod af:

- 1. *Division* under generaløjtnant G. D. Gerlach med 1., 2. og 3. Brigade, et halvregiment dragoner, to feltbatterier og et ingeniørkompagni,
- 2. *Division* under generalmajor P. H. C. du Plat med 4., 5. og 6. Brigade, et halvregiment gardehusarer, to feltbatterier og et ingeniørkompagni,
- 3. *Division* under generalmajor P. F. Steinmann med 7., 8. og 9. Brigade, et halvregiment dragoner, to feltbatterier og et ingeniørkompagni og
- 4. *Division* under generaløjtnant C. D. Hegermann-Lindenchrone med 1. og 2. Kavaleribrigade og et feltbatteri.
- *Infanterireserven* bestod af 8. og 15. Regiment under generalmajor F.W.C. Caroc, og
- *Armeens Artilleri* under generaløjtnant M. Lüttichau bestod af reserveartilleriet med 1., 3., 6., 8. og 13. Feltbatteri samt Dannevirkes artillerikommando med 1., 3., 5. og 6. Fæstningskompagni. Herunder hørte også på Als artilleridepot, 4. feltbatteri og artillerikommandoen i Dybbølstillingen med 4. fæstningskompagni samt i Fredericia 2. Fæstningskompagni.

Hærplanen af 1842 var fortsat gældende. Antallet af linjeofficerer var lavt, og deres antal var derfor suppleret med reserveofficerer med en kortere uddannelse. Øvelser i efteråret 1863 havde imidlertid vist, at en del reserveofficerer reelt var uanvendelige, de fleste pga. alder. Alligevel blev reserveofficerer, som ikke havde gjort tjeneste siden 1852, gjort til kompagnichefer.

Det korps af rutinerede førere i enhederne, der på trods af ofte utilstrækkeligt føring på højere niveauer havde sikret den snævre sejr ved Isted, eksisterede ikke længere.

Mandskabet blev efter junigrundloven udskrevet ved almindelig værnepligt, men med stillingstilladelse (dvs. mulighed for at betale en anden for at stille), og en del af de udskrevne modtog ingen uddannelse. Efter rekrutskolen overførtes de til linjeafdelingerne i fire år, mest som hjemsendte bortset fra en årlig indkaldelse til den efterårsøvelse som i slutningen af halvtredserne blev indskrænket af sparehensyn. Den sikkerhedspolitiske situation i årtiet var præget af Krimkrigen og dens mulige udfordring af dansk neutralitet, ikke af risikoen for landkrig. Hæren var dog forpligtet til at opretholde kvaliteten af det Holstensk-Lauenborgske troppekontingent på en brigade til Det Tyske Forbund.

Efter de fire år fulgte fire år i Reserven og endelig otte år i Forstærkningen, der var betegnelsen for hærens enheder med det ældste mandskab.¹⁸

Den planlagte overgang fra fredsorganisation til krigsorganisation ved fordobling (dublering) af enhederne skabte yderligere pres på de i forvejen svage kadrer. Den var indført for hurtigere at kunne gennemføre mobiliseringen af forstærkningsenhederne. Denne havde under Første Slesvige Krig varet op mod tolv måneder og blev i 1864 gennemført på tre, men man havde ikke indøvet dubleringen, man manglede de nødvendige officerer og krigsbruddet allerede i februar levede ikke tid til at indøve de dublerede enheder. Situationen forværredes yderligere, da man besluttede at skabe et nyt føringsniveau, regimentet, mellem brigade og bataljon, da dette skulle skabes ved at udspare officerer fra bataljonerne.¹⁹ Konklusionen i Generalstabshistorien fra 1890 var:

“Der var i alle disse Omstændigheder Momenter nok til at tilintetgjøre Frugten af selv den bedste Uddannelse og det omhyggeligste Fredsarbejde. Den ringe Fredsstyrke forsvandt desuden fuldstændig i den store indkaldte Styrke.”²⁰

Man kan sige, at det danske Krigsministeriums krisevalg af mobiliseringsmåde på samme måde som Willisens reorganisation af den slesvig-holstenske hær i 1850 kun kunne svække en sikker optræden i felten, indtil den nye organisation var blevet indarbejdet.

Styrken af befalingsmænd og menige den 1. februar 1864 var 43.859 mand.²¹

Infanteriets hovedbevæbning var taprifler, kaliber 16,9 mm (i et antal af 33.000), samt miniérifler, kaliber 17,8 mm, (hvoraf man besad 22.000, et antal som øgedes med 13.000 i løbet af krigen).²² Det var velskydende, pålidelige rifler, men da det var forladerifler, var de vanskelige at lade for en liggende skytte.

Artilleriet var altovervejende glatløbende kugle- eller granatkanoner, alle forladere, feltkanonerne 6-, 12- og 24-punds skyts. mens fæstningsskytset var 36-punds kugle- og 84- eller 168-punds granatkanoner. Desuden havde man en del morterer. Et feltbatteri bestod typisk af seks kugle- og to granatkanoner.

Artilleriet var ved krigens start i gang med at oprifle 4 punds danske forladekanoner, der i efteråret 1863 og foråret 1864 blev suppleret af tilsvarende svenskproducerede 4-punds riflede forladekanoner. De riflede kanoner skulle hurtigst muligt afløse feltartilleriets ældre skyts.

Da krigen brød ud, havde hæren 12 batterier, og det lykkedes at opstille yderligere ét.²³

I Danmark opnåede man med hensyn til det tungere skyts kort før krigen ved udboring af eksisterende 12-punds bronzekanoner af system 1766 at sikre 58 anvendelige pjecer, om end de, fordi det var bronzekanoner, ikke kunne tåle nær så stor en ladning som preussernes 12-punds riflede jernkanoner. De riflede kanoner havde både større rækkevidde og træfsikkerhed, men var langsomme at lade, fordi projektilet, der havde et antal kobber- eller zinkknaster som passede i rifelgangene, måtte skrues forfra ned i løbet. De blev fordelt mellem hær og flåde.

Man eksperimenterede ganske vist også med bagladekanoner, men manglende

General Prins Friederich Karl af Preussen. (Library of Congress)

gastæthed var et problem, og dertil havde uheld hos Armstrong i England medført, at man der ikke turde svinge forladerens sikkerhed, og den opfattelse delte man i Danmark.²⁴

Allierede landstyrker.

Den preussisk-østrigske hær, der den 1. februar rykkede ind i Slesvig, bestod af 3 armekorps. I og III var preussiske, mens II var østrigsk.²⁵

Chef for den allierede hær var generalfeltmarskal F.H.E. Freiberg v. Wrangel med generaløjtnant Vogel v. Falckenstein som stabschef.

I Korps, Det preussiske Armeekorps

Korpset var under den kun 36-årige general prins Friederich Karl af Preussen. Han blev givet oberst Leonhard v. Blumenthal som stabschef. Blumenthal var 53 år, generalstabsuddannet, og kendte området fra Første Slesvigske Krig.

Korpset bestod af:

- *6. Infanteridivision* med 11. og 12. Infanteribrigade, et ulanregiment, en afdeling af artilleribrigade nr. 3 med tre batterier og en pionerbataljon,

- 13. *Infanteridivision* med 25. og 26. Infanteribrigade, en jægerbataljon, et dragonregiment, en afdeling af artilleribrigade nr. 7 med 4 batterier samt en pionerbataljon,
- *Den Kombinerede Kavaleridivision* med 6. og 13. Kavaleribrigade samt en afdeling af henholdsvis artilleribrigaderne nr. 3 og 7 med hver fire batterier.

III Korps, Den kombinerede Gardeinfanteridivision

Var under generalløjtnant v. d. Mülbe og bestod af:

- *Kombineret Gardeinfanteribrigade* med 6 bataljoner, et Gardehusarregiment samt to gardebatterier.
- *Kombineret Gardegrenaderbrigade* med 6 bataljoner, et Gardehusarregiment samt to gardebatterier.

II Korps, Det østrigske Armeekorps

Korpset var under Feltmarskalløjtnant Baron Gablenz med oberstløjtnant baron Vlasits som stabschef og bestod af:

- 1. Infanteribrigade med to infanteriregimenter, en feltjægerbataljon, et 4-punds feltbatteri,
- 2. Infanteribrigade med to infanteriregimenter, en feltjægerbataljon, et 4-punds feltbatteri,
- 3. Infanteribrigade med to infanteriregimenter, en feltjægerbataljon, et 4-punds feltbatteri
- 4. Infanteribrigade med to infanteriregimenter, en feltjægerbataljon, et 4-punds feltbatteri,
- En kavaleribrigade med et dragon- og et husarregiment samt
- Korpsartillerireserven på to 8-punds batterier. Dertil kom
- Ingeniørtropper med et ingeniørkompagni og to pionerbataljoner.

Den preussiske hær overfor Dannevirkestillingen havde i alt 38.000 mand med 110 kanoner. Styrken blev i løbet af krigen øget med ca. 10.000 mand. I det østrigske korps var der 22.000 mand med 48 kanoner.²⁶

Den preussiske hærlov af 1860 foreskrev en uddannelsestid på 3 år, men da styrkemålene endnu ikke var nået, blev bataljonerne i 1864 reduceret til 800 mand. Antallet af officerer i de udsendte korps var højt og divisionernes materielforsyning rigelig. Uddannelsestiden og de robuste kadrer indebar en meget klar fordel i forhold til den danske hærs næsten militsagtige karakter.

Den østrigske hær var også en værnepligtshær, men med en tjenestetid på 3-5 år,²⁷ og det østrigske korps var velforsynet med materiel. Det var også særdeles godt bemanded med befalingsmænd, idet hærens regimenter i modsætning til i den danske hær var fast organiseret og her blev formeret med kun to bataljoner hver, men med officers- og materielnormering for de normale tre.²⁸

Den preussiske hær havde indført Johann Dreyses tændnålsbagladegevær, som var to-tre gange hurtigere at lade end forladegeværet, og det kunne lades

liggende,²⁹ men det fik oftere funktioneringsfejl og krævede længere skytteuddannelse end forladegeværet, især i at skifte tændnålen, som var våbnets svage punkt.

I den østrigske hær benyttede fodfolket Lorenz' riflede forladegevær, som var den danske tapriffel lidt underlegen.

Artilleriet i den preussiske hær var riflet bagladeskyts. Man indførte i 1859 Krupps videreudvikling af svenskeren Wahrendorffs kilebaglademekanisme i det riflede skyts trods vanskelighederne med gastætheden, og denne blev kun delvis afhjulpet af dobbeltkilemekanismen i 1863. Alligevel var det disse kanoner, som med stor rækkevidde beskød Dybbølstillingen fra Broagerland.³⁰ Et forhold, der er væsentligt for dette eksempel, er, at pjecerne ved prøveskydning havde vist sig ude af stand til at gennembryde 114 mm panser.³¹

Det østrigske feltartilleri var riflet bagladeskyts model 1863 med kilelukke, mens belejringskyts enten havde varianter af Wahrendorffs kilelukke eller var forladere.³²

Danske søstridskræfter

Bortset fra enkelte mindre dampskibe af beskeden orlogsværdi bestod Flåden ved slutningen af Første slesvigske Krig udelukkende af sejlkrigsskibe. Inden for det følgende årti måtte Flåden vælge mellem sejl og damp som fremdrivningsmiddel, mellem træ og jern som bygningsmateriale og – ligesom hæren – mellem glatløbet kuglekanon og riflet (for- eller bagladet) kanon, der afskød en konisk granat. Dertil viste både Krimkrigen og den igangværende Nordamerikanske Borgerkrig, at panser var af afgørende betydning for skibenes anvendelighed i kamp.³³

Man valgte at modernisere, og man søgte at gennemføre de trufne beslutninger: De ældste træskibe blev hugget op, nyere blev bevaret, som de var, man lagde maskine i et linjeskib og en fregat, og Flådens nyeste sejllinjeskib blev raseret og ombygget til panserkorvet med færre, større kanoner opstillet i ét batteri. Man byggede også to skruekorvetter og tre af fire planlagte skruefregatter. Den fjerde blev færdigbygget som panserfregat, men indgik først i Flådens tal i 1866. Man havde i 1862 erhvervet to panserskonnerter i England og bestilte en panserfregat i Skotland, som blev leveret i oktober 1864, plus et panserbatteri efter Coles' tegning til bygning på Clyde, og dette blev afleveret allerede i sommeren 1863.³⁴

Denne materielmæssigt meget blandede flåde skulle såvel opretholde søherredømmet i de danske farvande og blokere fjendens havne som støtte Hæren i forsvaret af hertugdømmerne og yde direkte støtte til landoperationer dér i mulig udstrækning.

Ved krigsudbruddet krydsede skruefregatten *Niels Juel* i Nordsøen med opgaven at blokere tyske nordsøhavne, og med efterretninger om at den østrigske flåde var undervejs, dannede Marineministeriet i slutningen af marts en egentlig *Nordsøeskadre* under orlogskaptajn Eduard Suenson. Det var denne styrke, som

Eskadrechefen i den vestlige Østersø, orlogskaptajn Frederik C. G. Muxoll.
(Historiecenter Dybbøl Banke)

efter udskiftninger kom til at bestå af skruefregatterne *Niels Juel* og *Jylland* samt skruekorvetten *Hejmdal*, der den 9. maj kæmpede mod østrigerne ved Helgoland.³⁵

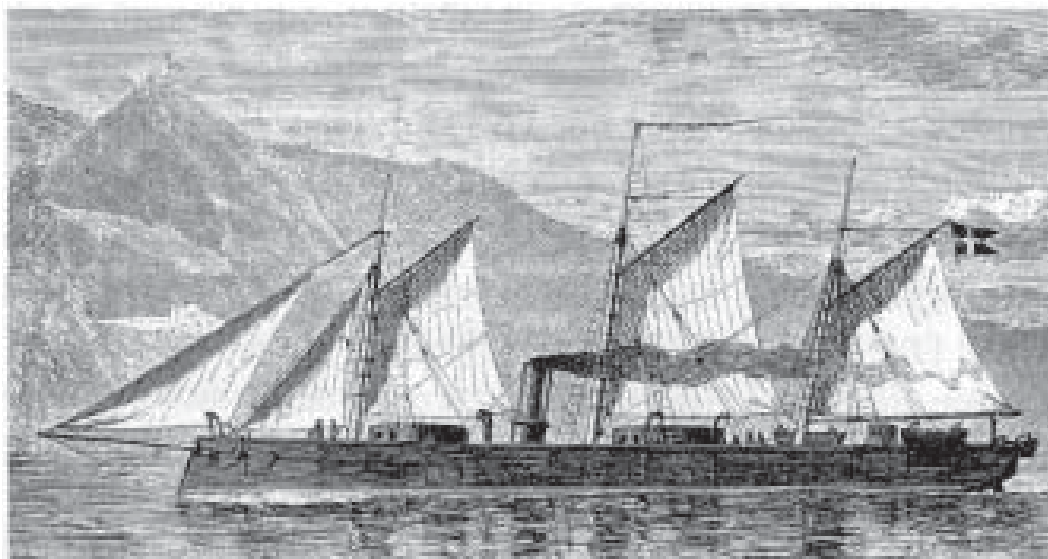
Østersøflåden blev delt i en østlig eskadre under kontreadmiral Carl van Dockum og en *vestlig eskadre* under orlogskaptajn Frederik C. G. Muxoll.

Den østlige eskadre blev ifølge Marineministeriets instruks af 23. februar pålagt "*Bevogtning og Blokering af de Øst for Dars (Darserort vest for Rügen) beliggende preussiske Havne... og... indeslutning af de i de Preussiske Havne stationerede Krigsskibe...*"³⁶ Til løsning af opgaverne modtog eskadren ingen rene sejlskibe, men derimod flertallet af Flådens større skrueskibe, et antal som blev øget i løbet af krigen ved afgivelse fra den vestlige eskadre.³⁷

Den vestlige eskadres opgave bestod ifølge instruks af 8. februar "*dels i Blokering af Kyststrækningen fra Dars Vester efter langs Hertugdømmernes Østkyst og så langt Nord efter, som denne måtte være besat... dels i Dækning af Femer Sund og Als Sund mod fjendtlig Overgang*"³⁸

Eskadren bestod i marts-april af tre større sejlskibe, fire større upansrede skrueskibe plus syv skruekanonbåde, de to panserskonnerter og panserbatteriet *Rolf Krake*, samt fem hjuldampskibe og et antal rokanonbåde.

I juni efter Dybbøls fald og våbenhvilen indgik to sejlkrigsskibe i den vestlige eskadre,³⁹ hvoraf det ene, linjeskibet *Frederik VI*, afgav dele af artilleri og besætning til forsvaret i land.

Panserbatteriet ROLF KRAKE under prøverne på River Clyde.
(Tegning af C. F. Sørensen 29. Juni 1863.)

(Stensen, R. Steen, *Vore Panserskibe 1863-1943*, (Strube, København 1968), p. 215)

Af dampskibe indgik:

- Skruekorvetten *Thor* (10 stk. 30 punds glatløbede og to 18-punds riflede kanoner).
- Skruekanonbådene *Hauch* (med én 30-punds glatløbet kanon), *Willemoes*, *Marstrand*, *Krieger*, *Buhl*, *Schrødersee* og *Thura*, (alle med to 30-punds glatløbede).
- Panserskonnerter *Esbern Snare* (en 60-punds glatløbet forladekanon i svinglavet plus to 18-pundige riflede; 64 mm fuldlængdesmedejernssidepanser; fart 11 kn).⁴⁰
- Panserbatteriet *Rolf Krake* (Chef: Orlogskaptajn Hans Peter Rothe), bygget 1863 på Clyde, fire 60-punds (21 cm) glatløbede forladekanoner i to pansertårne af Coles' model, skudkadence "ca. 3 minutter mellem tvende dobbeltskud fra samme tårn" plus otte 4-punds haubitser. Panseret var 114 mm på tårnene og sidepanseret tilsvarende, men aftagende i tykkelse mod stævnene og lagt på 20 cm træ. Dækspanseret var 19 mm med træ under. Fart 8 kn.⁴¹ Med enkeltskrue og næsten fladbundet viste *Rolf Krake* sig vanskelig at manøvrere, og batteriets venderadius var ved 7 knobs fart 380 m, ved 4 knobs fart 250 m.⁴²
- Hjuldampskibene *Geiser* (to-60 punds glatløbede, 2+2 stk. 18- punds plus mindre skyts), *Hertha* (to 24-punds glatløbede), *Hekla* (en 60-punds og fire 24-punds glatløbede og to 18-punds riflede plus mindre skyts).⁴³
- Skrueskonnerter *Falken* (kommandoskib for orlogskaptajn Muxoll).⁴⁴
- Et antal bombekanonchalupper. Det var robåde med en 60-punds glatløbet

Rolf Krakes chef, orlogskaptajn Hans Peter Rothe.
(gmic.co.uk)

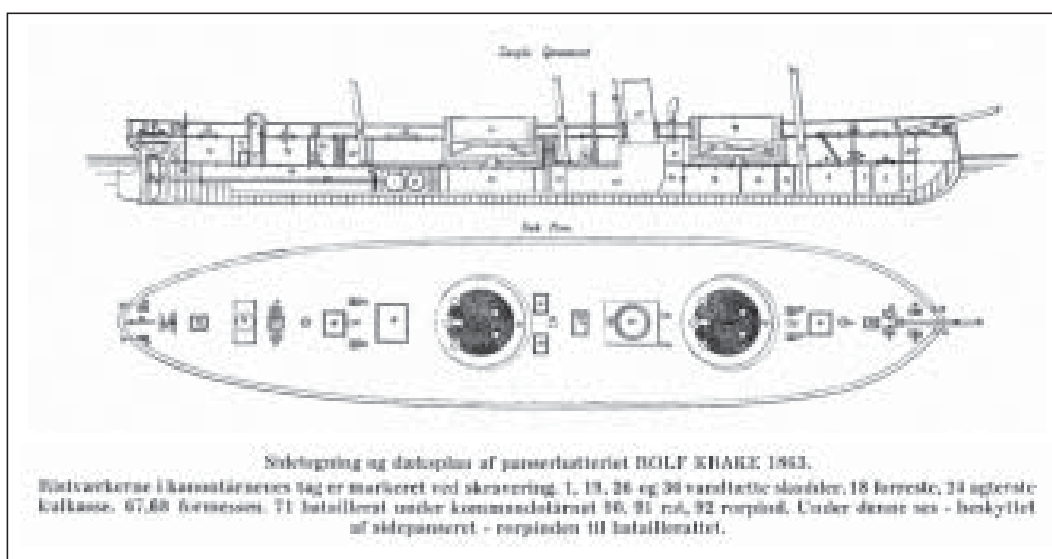
forladekanon og en 24-punds ditto,⁴⁵ plus tilsvarende bombekanonjoller med en 60-punds glatløbet forladekanon.⁴⁶

- Panserkorvetten *Dannebrog* med 16 stk. 60-punds glatløbede kanoner havde 114 mm fuldlængde sidepanser og var i nogle aprildage tilknyttet den vestlige eskadre, derefter den østlige og i juli Nordsøeskadren. En dybgang på 7,1 m gjorde skibet mindre anvendeligt i indre danske farvande.⁴⁷

Skrue- såvel som hjuldampskibene havde en marchfart af ca. 8 knob for maskine, kun *Esbern Snare* løb 11.

Ramt af granater fra svært, riflet skyts ville eskadrens skibe være ilde stedt på nær måske *Esbern Snare*, hvis sidepanser dog var for svagt til at modstå beskydning med større granater fra riflede kanoner, og hvis kanonbesætning ligesom de øvrige skibes stod stort set ubeskyttet.

Kun *Rolf Krake* var forventeligt praktisk taget usårlig, og tilliden til *Rolf Krakes* usårlighed voksede med indsatsen ved Egersund den 18. februar,⁴⁸ da panserbatteriet under et iøvrigt resultatløst bombardement af pontonbroen blev beskydt af landbatterier, herunder med 24-pundsgranater fra riflede kanoner. Trods ca. 100 træffere skete ingen skade på vitale dele selvom rigning og upansrede dele led betydelig overlast.⁴⁹ I Vemmingbund den 28. marts under preussisk fremrykning mod Dybbølstillingen, da skibet i stedet for at ankre forblev under gang, var skaden mindre, fordi de preussiske artillerister havde problemer med at træffe et bevægeligt mål.⁵⁰ Faren ved at ligge stille blev bekræftet, da skibet den 18. april

Rolf Krake. Sidetegning og dæksplan. (Steensen (1968), p. 210)

under stormen på Dybbøl gjorde god fyldest fra Vemmingbund ved beskydning mod den preussiske højre flanke. Men fanget mellem udlagte fiskenet måtte *Rolf Krake* bakke langsomt ud, og under denne manøvre slog en 24-punds granat gennem dækket og sprængtes i formessen, hvor løjtnant W. J. Jespersen blev dræbt og 9 mand såret,⁵¹ ligesom et granatstykke gennem ristværket i forreste tårntag sårede en kanoner.⁵²

Til farvandsovervågningen hørte siden tilbagegangen til Dybbølstillingen patruljering i Allsund. Den foregik i begyndelsen med mindre rofartøjer, som i nattemørket kunne gå tæt under kysten på Sundvedsiden, undertiden så nær, at man ombord kunne høre de preussiske vagtposters samtale. Den 30. marts blev en jolle fra *Willemoes* med tre mand imidlertid taget af fjenden, og eskadreachefen bestemte herefter, at patruljering skulle ske med større, bevæbnede rofartøjer, selvom disse ikke kunne gå så langt under kysten uden at blive beskydt, hvorfor observationen blev langt mindre værdifuld.⁵³ Det var en sådan mere forsigtig patruljering, der blev beskrevet i artiklens indledning.

Preussiske og østrigske søstridskræfter

Den preussiske flåde

Forståelsen for betydningen af sømagt var ikke stor i det landmilitært orienterede Preussen, men både flådechefen, Prins Adelbert af Preussen, og generalstabschefen, den dansk officersuddannede general Helmuth von Moltke, plæderede for opbygning af en flådestyrke, om end med ringe resultat.

Alligevel var det lykkedes at opbygge en *eskadre i Swinemünde* af

- To skruekorvetter, *Arcona* og *Vineta* (28 stk. 68-punds glatløbede forladekanoner).⁵⁴

Esbern Snare eller *Absalon* med chalup ved Arnkilsøre. På Sundevedsiden Sottrup Storskov og Snogbækken. Sandsynligvis i februar-marts 1864. (Træsnit. Illustreret Tidende. Det Kongelige Bibliotek)

- Skruekorvet *Nymphe* (ti 36-punds glatløbede og seks riflede 12-punds kanoner).⁵⁵
- Skrueavis *Grille* (to 12-punds riflede kanoner).⁵⁶
- Hjulavis *Loreley* (to 12-punds riflede kanoner).

Hertil kom en flotille i farvandene omkring Rügen på fire større og 14 mindre dampkanonbåde og 22 rokanonbåde.

Tre skibe var i Middelhavet, men blev kaldt hjem pga. krigen og ankom sammen med fortroppen af den østrigske eskadre til Tyske Bugt i rette tid til at deltage i kampen den 9. maj. Det drejede sig om:

- Hjulavis *Preussischer Adler* (2+2 stk. 24-punds kanoner).⁵⁷
- To dampkanonbåde *Basilisk* og *Blitz* (en riflet 24-punds og to riflede 12-punds kanoner).⁵⁸

Stillet over for flankestillingen ved Dybbøl ønskede general Moltke midt i marts at gøre landgang på Fyn med flådens hjælp for at tvinge Danmark ud af krigen, men van Dockums eskadre tvang den 17. marts de preussiske enheder tilbage til Swinemünde, og blokaden forhindrede dem derefter i at løbe ud, så planen faldt til jorden.⁵⁹

Den østrigske flåde

Den østrigske flåde var betydeligt større end den preussiske, og den var få år forinden blevet reorganiseret under den danske kommandør H. B. Dahlerup. Så snart skibene var udrustede, skulle en eskadre afsendes mod Nordsøen fra Venedig, Triest og Pola under Kontreadmiral Bernhard Freiherr von Wüllerstorff-Urbair. Styrken skulle omfatte hjuldampskibene *Kaiserin Elisabeth* og *Lucia*, skruelinjeskibet *Kaiser*, skruekorvetten *Erzherzog Friderich*, panserfregatterne *Juan D'Autria* og *Kaiser Max* samt skruekanonbådene *Wall* og *Seehund*.⁶⁰

Den 9. maj havde størstedelen af hovedstyrken nået Brest. Fortroppen under Linieneschiffkapitän Wilhelm v. Tegetthoff med skruefregatterne *Schwarzenberg* og *Radetzky* var da sammen med de preussiske kanonbåde nået frem til Helgoland og mødet med den danske Nordsøeskadre. Den 16. maj nåede hovedstyrken Elben. England modsatte sig, at østrigerne viste sig østen for Skagen, men eskadren forhindrede lige til fredsslutningen i oktober en dansk genoptagelse af blokaden af de tyske nordsøhavne.⁶¹

Als

Øen dækker 320 km² og måler ca. 25 km nord-syd og 14 km øst-vest. I nord og øst mod Lillebælt og i syd mod munden af Flensborg Fjord er kystlinjen udjævnet og vekslende med lave skrænter og engdrag. Vestsiden er indskåret med vige og fjorde; nordfra Stegsvig og Sandvig, den tre sømil lange Augustenborg Fjord, som næsten afskærer Kjærhalvøen fra resten af Als, og sydligst Høruphav med halvøen Kegnæs, der kun er forbundet med Als ved det smalle, små 1000 m lange Draget. Landskabet er agerland præget af brede, fladtoppede morænebakker, hvor markerne oftest er adskilt ved tætte levende hegn.⁶²

Als er adskilt fra det jyske fastland ved Alssund og Als Fjord. Det mange steder langgrunde sund, dvs. med vidtstrakte grunde langs kysten, strækker sig fra Sønderborg og ca. fem sømil (9 km) mellem Kjærhalvøen og Sundeved mod nord til Arnkilsøre henholdsvis Snogbæk Hage. Mellem Sønderborg og Sundevedsiden er bredden kun 200 m, mens sundet udvider sig jævnt til ca. 800 m nær Arnkil nordligt på halvøen.

Kjærhalvøens kyst mod Alssund er en op til en halv snes m høj kratbevokset skrænt. Bag denne hæver landet sig i en nord-syd gående flad højderyg, som mod øst falder jævnt af mod Augustenborg Fjord. Kysten mod Alssund brydes midtvejs af Kjæravig, og vigen går mod SØ over i et snævert dalstrøg neden for Kjær landsby, som ligger øverst på den ret stejle dalside. S for dalstrøget hæver landet sig i bakke drag nord for Sønderborg.

I 1864 var det næsten umuligt at få oversigt i terrænet nord for linjen Engeshøj-Ulkebøl pga. de mange og tætte levende hegn og flere små og større skove. Kun i vest var terrænet nogenlunde åbent. Fra Engeshøj og ned mod Sønderborg gav højdedraget god oversigt mod nord til Rønhave og øst til Sønderskoven.⁶³

Sundevedsiden er lav nær Alssund, men rejser sig ca. 100 m fra bredden op

Als og Sundevedhalvøen fra 1851. (Det Kongelige Bibliotek)

mod Dybbøl Banke, hvorfra man har frit udsyn over Kjærhalvøen. I den nordlige del er kysten dækket af Sottrup Storskov helt ned til stranden.⁶⁴ Fra skoven til Snogbæk Hage rejser kysten sig i den dominerende, næsten nøgne Snogbæk Banke.

Als Fjord er ca. 8 sømil (14 km) lang og forløber fra Arnkilsøre mod nordvest i en bredde af ca. 1900 m til Lillebælt ved munden af Åbenrå Fjord. Als Fjord er sejlbare i næsten hele sin bredde, mens Alssund kun har et knap 250 m bredt, uregelmæssigt sejløb. Høruphav er sejlbare og danner en god naturhavn ligesom Augustenborg Fjord, der dog er langgrund på østsiden.⁶⁵

Preussisk overgangsforsøgsforberedelser primo april

Efter Dannevirkes rømning og med den danske hovedstyrke koncentreret om forsvaret af flankestillingen ved Dybbøl var det snart åbenbart for den preussiske hærledelse, at stillingens nedkæmpning ville blive både tidsrøvende og blodig.

Ved overgang fra den besatte Sundevedhalvø til Nordals kunne de svage stil-

Oberst Leonhard von Blumenthal.
(de. wikipedia)

linger på øen imidlertid faldes i ryggen, den danske hær slås uden mulighed for at trække sig tilbage, og skanserne på Dybbøl Banke ville falde uden kamp.

Generalstabsofficeren oberst Leonhard von Blumenthal, der som nævnt var stabschef ved Første preussiske korps, brændte for idéen og vandt korpschefen for tanken om en overgang til Als. Det bedste sted skulle findes. Tidligt i marts lod han pionertropper foretage overgangsforsøg på Nybøl Nor, og han skønnede det derefter muligt at krydse Als Fjord mellem Ballegaard og Hardeshøj, dvs. færgestedet på Nordals nordligt i munden af Sandvig. Belejningsartilleri fra batterierne foran Dybbøl skulle forhindre danske krigsskibe i at intervenere.

Mens Prins Friederich Karl foretrak en overgang ved Sottrup Skov i Allsund, støttede chefen for arméens generalstab, Helmuth von Moltke, Blumenthals idé om overgang ved Hardeshøj, men forudsatte flådens medvirken. Obersten var derimod som nævnt overbevist om, at artilleriet kunne holde de få danske skibe væk eller ødelægge dem. Kun panserskonnerten *Esbern Snare* havde som beskrevet et let sidepanser, de øvrige skibe i fjorden var ubeskyttede, og panserbatteriet *Rolf Krake* lå på sikker afstand i Høruphav.

Prins Friederich Karl fik kongens tilladelse til overgangen – efter at denne havde konsulteret general Moltke, der nu nøjedes med at betragte flådens medvirken som af yderste vigtighed, men ikke længere som en forudsætning for overgangen.

Operationen blev fastsat til den 2. april, men da det blæste storm den 1. april, opgav de preussiske skibe at løbe ud fra Stralsund. Hvis operationen var løbet af stablen, ville de have været ilde fjerne ved møde med de danske fregatter og ville ikke kunne undfly i det hårde vejr.

Overgangen blev følgelig udsat til dagen efter, den 3. april kl. 3 morgen, og skulle så ske uden flådestøtte.

For at sikre hemmeligholdelse havde man ikke truffet nogen forberedelser på Sundevedssiden ved Ballegaard, men fra kl. 3 eftermiddag den 2. til om morgenen den 3. april gennemførte preusserne det krævende og omfattende arbejde at stille belejringsartilleri fra Nybølfelt op ved Ballegaard, så overgangsstedet blev behersket af 8 stk. 24 punds (15 cm), 12 stk. 12 punds (12 cm) og 30 stk. 6 punds feltartilleri, i alt 50 pjecer af fortrinsvis riflet bagladeskyts. Desuden havde man transporteret 139 både plus pontoner fra broen ved Egersund på firspændige vogne til Ballegaard og kunne dermed i første echelon overføre 1600 mand infanteri. I alt stod om morgenen den 3. april 20.000 mand samlet ved Ballegaard, samtidig med at man demonstrerede ved bombardement af Dybbøl og ved fingret overgang fra Sottrup Skov.

Det lykkedes dog først at have artilleriet klar henad kl. 8 den 3. april, og i natens løb var det på ny blæst op til nordvestenstorm med sne og regn. Stormen varede ved dagen igennem, og om aftenen måtte oberst Blumenthal afblæse overgangen i forvisning om, at overraskelsesmomentet var gået tabt.⁶⁶ Spildt var den store indsats dog ikke, thi de indhøstede erfaringer gjorde god gavn ved overgangen senere på året.

Det er ikke sikkert, at stormen reddede Als, men man kan jo selv sammenholde med det forløb, som nedenfor beskrives af kampene efter den faktiske overgang senere og inddrage den danske styrke på Nordals i begyndelsen af april. Oberst Max Müller havde dagen før overtaget ledelsen af hele kystforsvaret fra Sønderborg til Als' nordpynt, men på Nordals stod kun Melsdetachmentet under kaptajn Wildenrath med 600 mand infanteri spredt i 3 kompagnier med hver sit store ansvarsområde. Til støtte havde de et feltbatteri og nogle få ryttere. Denne styrke havde været ilde stedt, selv om kun første echelon preussere var nået i land ved Hardeshøj, og ned over øen stod kun ét regiment i reserve spredt over flere landsbyer.⁶⁷

Af Flådens skibe lå panserskonnerten *Esbern Snare* i Augustenborg Fjord inden for Arnkil, skruekanonbåden *Willemoes* og hjuldampskibet *Hekla* i munden af Als Fjord ved nordvestspidsen af øen, og hjuldampskibet *Hertha* lå i Sandvig med én rokanonchalup. Af disse lå desuden én ved Hardeshøj og to i Stegsvig; deres kampværdi måtte kaldes såre begrænset, men kanonbåden ved Hardeshøj havde dog kunnet beskyde invasionsflåden med kugler og kardæsk fra sin 60 punds og sin 24 punds granatkanon.

De større skibe kunne tidligst forventes fremme ca. en time efter alarmering eller i bedste fald samtidig med at første echelon nåede kysten. Som nævnt havde kun *Esbern Snare* en vis panserbeskyttelse, og selvom erfaringen med beskydning af *Rolf Krake* i Vemmingbund havde vist, at de preussiske artillerister havde vanskeligere ved at træffe bevægelige mål, måtte man forvente, at de ubeskyttede skibe i løbet af forholdsvis kort tid ville blive gjort ukampdygtige af batterierne ved Ballegaard.⁶⁸

Chefen for eskadren, orlogskaptajn Muxoll, var ikke i tvivl. Han skrev den 4. april til Hærens Overkommando:

“Som Følge af de Efterretninger ... der meddeler at 22 svære Metalkanoner ere placerede... N. og S. for Snoghøi Færgegaard ... maa jeg ligeoverfor disse Foranstaltninger meddele den ærede Overkommando, at den nuværende maritime Styrke på Alsford er aldeles Intet, og at Marinen ikke har Midler til at forhindre en Overgang”.⁶⁹

Den manglende tillid mellem hær og flåde bestod, og den 16. april indberettede detachementet i Mels til Overkommandoen, at Eskadrens patruljering om natten syntes indstillet. Overkommandoen telegraferede dette den 17. til kaptajn Muxoll, som samme aften telegraferede tilbage:

“Natpatrouillerne ere ikke ophørte, men de ere ikke saa fuldstændige som tidligere... fordi Skibene, fordrevne af de fjendtlige Batterier, have maattet forlægge Stationerne ved Arnkilsøre og Sandvig ind paa Augustenborg Fjord. I Als Sund patrouilleres ikke, fordi det har foraarsaget Ulemper, og Sundet kan iagttages ... fra vor Kyst, der er godt besat med Tropper.”

Den samme nat viste preusserne imidlertid, at de uhindret kunne krydse Alsund, idet de i ly af nattemørket med en opklaringspatrulje landede med to både ved Arnkilsøre og fornaglede et par kanoner i et nedlagt batteri ved Arnkilsøre.⁷⁰ Dette udløste et vredladent telegram fra Overkommandoen med krav til Eskadren om *“at assistere Armeen med Bevogtningen af Als Sund og navnlig lade Skibene om Natten ligge nærmere ved selve Sundet”*, hvortil kaptajn Muxoll svarede:

“Jeg har... underrettet Overkommandoen om, at Batteriet paa Snogbæk Hage havde baade Nat og Dag skudt Skibene... ud af deres Station... Nærmere Batterierne, end de nu ligge, kunne de ikke komme... uden at blive ødelagte og uden at opnaa noget derved”.

Armeen og Marinen forstod dårligt hinandens opgaver, muligheder og problemer, og mistilliden mellem værnene nærmede sig mistro.

Situationen efter Dybbøls fald

Efter stormen på Dybbøl var den danske hær delt i tre.

På Als var hovedkvarteret, hærens artilleri, ingeniørkompagnier, 1. Division, som efter tabene den 18. april næppe var kampdygtig, samt 2. Division og 7. Brigade.

Ved Lillebælt lå i Fredericia Fæstning Kommandantskabet med artillerikommandoens betydelige mængde artilleri og to ingeniørkompagnier samt størstedelen af 3. Division. Resten af divisionen lå på Fyn: to kompagnier infanteri, 2½ eskadron dragoner og 6. Batteri plus enkelte ingeniørsoldater, og i Assens lå Det Aarøeske Strejfkorps.

*I Nørrejylland stod 4. Division.*⁷¹

De mest medtagne afdelinger blev allerede i dagene efter Dybbøl overført til Fyn og reorganiserede som en ny 2. Division. Materiel, der ikke var nødvendigt for at forsvare Als, blev sejlet til Fyn og Fredericia, som man anså for fjendens mest sandsynlige næste angrebsmål, selvom man ikke kunne se bort fra et forsøg på overgang over Als Fjord eller Alssund.⁷²

Rømningen af Fredericia

Overkommandoen under general Gerlach, som afløste general de Meza som overgeneral efter tilbagetoget fra Dannevirke, forlagde den 23. april sit hovedkvarter til Assens. Samme dag modtog generalen imidlertid brev fra krigsministeren med ordre til at rømme Fredericia, og trods Overkommandoens indvendinger fastholdt ministeriet beslutningen. Samtidig skulle 4. Division forstærkes trods Overkommandoens protester. Den 26. april begyndte rømningen af fæstningen. Den forløb meget hurtigt, og den 29. rykkede østrigerne ind i byen.⁷³ 230 kanoner af forskellig kaliber plus den ammunition, som man ikke havde kunnet ødelægge eller tage med, faldt hermed i fjendens hænder.⁷⁴

Endelig havde krigsministeren den 26. april forlangt, at man skulle "*foruro-lige fjenden*" ved landgang på besat område, dels med mindre enheder, dels med enheder af brigadestørrelse, og til det formål skulle 5. Brigade under oberst Max Müller "*indøves i Udførelsen af Landgange*".⁷⁵

Med Fredericias rømning lå Fyn i endnu højere grad i første række, og til forsvar af øen samlede man:

- 3. Division med tre brigader og et regiment fodfolk, et kavalerikommando og et artillerikommando med fem batterier,
- 5. Brigade med to regimenter, en eskadron dragoner, et feltbatteri og et ingeniørkompagni,
- Aarøes Strejfkorps, samt
- Armeens Artilleri og Ingeniørkommandoen.⁷⁶

Betydningen af at forsvare Als, som sammen med Ærø var den sidste større del af Slesvig på danske hænder, var mere diskutabel, og det påvirkede styrketildelingen. Umiddelbart efter Dybbøl var både regering og Overkommando fast besluttet på at bevare øens forsvar, men allerede i sit brev den 26. april skrev krigsministeren:

*"Øen Als har tilvisse sin politiske Betydning, men... Ministeriet anser... Tropperne Conservation og rolige Overgang til Fyen for mere vigtig... end Bevarelsen af Stillingen... Ministeriet maa ansee det rettest, at Forsvaret af Als udføres med det mindst mulige Antal Tropper".*⁷⁷

Overkommandoen var i tvivl, og general Gerlach røbede den 31. maj sin usikkerhed i brev til ministeriet:

Forsvaret af Als i foråret og sommeren 1864: Det halvhjertede lykkes sjældent 161

Generalmajor P. F. Steinmann.
(Træsnit. Illustreret Tidende.
Historiecenter Dybbøl Banke)

“Fra et strategisk Standpunkt turde det... være rigtigst at opgive Als, idet denne Ø for os binder en forholdsvis betydeligere Del af Armeen, som Fjenden følgelig veed ikke er disponibel på andre Punkter... Imidlertid har Als sin politiske Betydning som en Del af den Landsdel Fjendens Bestræbelser især ere rettede paa at berøve os...”⁷⁸

Forsvarsplaner for Als

Landforsvaret

På Kjærhalvøen var der under belejringen af Dybbøl langs med Alssund blevet anlagt batterier forbundet med løbegrave, men en del af jordværkerne var blevet ødelagt ved beskydning fra Sundeved. I stedet begyndte man nu nær stranden opførelse af en række lave standpladser til én eller to feltkanoner og indrettet til flankerende ild over vandet mod en fjende på vej over sundet. Længere inde på halvøen påbegyndte man anlæggelsen af frontalbatterier til beskydning af tropper og batterier på Sundevedsiden. Strandbatterierne blev forbundet med løbegrave i hele kystens længde, og en lignende grav forbandt batterierne længere inde.⁷⁹

Til opstilling i disse batterier havde man 30 stk. 4- og 12-punds riflede kanoner, 12 stk. 12- til 36-punds kuglekanoner, 8 stk. 24-punds og 12 stk. 84- punds granatkanoner, i alt 62 kanoner. Hertil kom nogle morterer.

Våbenhvilen den 12. maj afbrød befæstningsarbejderne, idet det af aftalen fremgik at *“De Krigsførende Parter ere blevne enige om at beholde deres re-*

spektive militære Stillinger tillands og tilvands og ikke at forstærke dem under Vaabenhvilen”.⁸⁰ Bestemmelserne var primært et problem for Danmark, den defensive part. De få dage efter våbenhvilens ophør rakte ikke til fuldførelse af feltbefæstningerne, som derfor var ufuldstændige, da preusserne angreb.⁸¹

General Steinmann udstak i sin skrivelse af 27. april principperne for forsvar af øen mod landgang:⁸²

“Idet... Brigaderne træffer de nærmere Bestemmelser til Forsvar, skulle man dog... give følgende... gældende Grundtræk.

Løbegravene... skulle kun holdes besatte med en stærk Observationskjæde, mens den øvrige staaende Styrke holdes samlet som Reserve... Saasnart en Overgang forberedes, vil Løbegravsbesætningerne... være at forstærke fra de... bagved staaende Reserver... tillige med den bagved staaende halve Brigade, der... alarmeres ved Baunernes Antændelse.

Det vil... når Forholdene kan overskues, være tilraadeligt at blotte de Strækninger mod hvilke intet Angreb rettes... De Brigader, mod hvilke intet Angreb rettes, ...soutenere den angrebne Brigade....

Reservebrigaden indtager, når den alarmeres, en Stilling ved Sønderborg-Augustenborg Veien...”

Under våbenhvilen blev styrken på Als løbende reduceret ved afgivelser til forsvaret af Fyn, og 1. Division blev organisatorisk til *Kommandoen på Als* med general Steinmann som chef. Han havde som 38-årig generalstabskaptajn været stabschef ved 1. Division ved Isted. Steinmann havde under våbenhvilen forgæves forsøgt at forhindre svækkelsen af sin styrke ved at skulle afgive 7. brigade og to eskadroner kavaleri, og den 1. juni anmodede han Overkommandoen om i stedet at få styrket Als' forsvar med et regiment fodfolk, en eskadron kavaleri, et ekstra ingeniørkompagni og endelig 8 feltkanoner plus 10 svære riflede kanoner til et batteri på Arnkilsøre mod de preussiske batterier på Sundved. Overkommandoen anså imidlertid tolv bataljoner for fuldt tilstrækkeligt til forsvar af øen og kunne kun afse én eskadron dragoner samt seks 84-punds granatkanoner til dens forstærkning.⁸³

Ved våbenhvilens udløb talte landforsvaret af Als da:

- 2. Brigade (3. og 18. Regiment), oberst H.A.T. Kauffmann.
- 4. Brigade (4. og 6. Regiment), oberst T.C. Faaborg.
- 6. Brigade (5. og 10. Regiment), oberst O.C.S.A. Bülow.
- Kavalerikommando (2 eskadroner dragoner), major A.W. Gerlach.
- Artillerikommando (1., 2. og 9. Feltbatteri samt 3., 4. og 6. Fæstningskompagni), oberstløjtnant P. E. Glahn.
- Ingeniørkommando (et forstærket ingeniørkompagni plus et arbejdskompagni), major C.F.N. Schrøder.⁸⁴

Signalmidler

På Als fandtes krigstelegrafstationer i Sønderborg, Augustenborg, Ulkebøl, Egen, Mels, Tandslet og Høruphav, men på Kjærhalvøen var der ingen. Til alarmering opstillede man syv bævner fra Arnkilsøre til Sønderborg, mens meldinger og ordregivning skete pr. ordonnans.⁸⁵

Søforsvaret

Overkommandoen gav allerede i begyndelsen af marts udtryk for, at den flådestyrke, som skulle støtte hæren, måtte være underlagt hæren. Gennem Krigsministeriet fik Marineministeriet spørgsmålet forelagt, især om eskadrechefen skulle efterkomme overkommandoens ønsker, også på trods af indvendinger fra lodserne.⁸⁶ Krigsministeriet fandt, at forhold kunne indtræde, der nødvendiggjorde, at overkommandoens beslutning måtte tages til følge af chefen for eskadren.⁸⁷

Af Marineministeriets svar fremgik imidlertid:

*“...at det i Reglen er ganske overordentlig vanskeligt endog for en Skibschef... at paastaa ligeoverfor en Lods i hans eget Farvand, at et Skib kan flyde eller har Plads til at dreie, naar denne paastaar det modsatte; for Overkommandoen vil det derimod være aldeles umuligt at afgjøre et saadant Spørgsmaal... det vil være den kommanderende Søofficers Sag, at tage den afgjørende Bestemmelse om Maaden, hvorpaa (skibene) skulle benyttes, og om hvorvidt det ligger indenfor Mulighedens Grænser at bruge dem paa den af Overkommandoen ønskede Maade”.*⁸⁸

Kaptajn Muxolls bemærkning i brevet fra den 4. april, “... at Marinen ikke har Midler til at forhindre en Overgang”, medførte en konference den 5. april mellem Overkommandoen, eskadrechefen, hans næstkommanderende, orlogskaptajn Pedersen, samt orlogskaptajn Frølich, der var tilknyttet Overkommandoen som eskadrens forbindelsesofficer.

Konferencen bekræftede, at eskadren ikke havde midler til at forhindre et forsøg på overgang til Als. Overkommandoen anmodede derefter Krigsministeriet om at foranledige, at Marineministeriet forstærkede flådestyrken ved Als. Marineministeriet meddelte imidlertid, at det ikke havde materiel at afse, og desuden burde de “bag Arnkilsøre stationerede Krigsskibe være i Stand til... at bringe betydelig Forstyrrelse i en saadan Expedition, ... for at foretage en Landgang paa Als...”⁸⁹

Derefter gav Marineministeriet den 7. april overfor kaptajn Muxoll udtryk for, at *Rolf Krakes* værdi i Vemmingbund var aftagende, og at skibet kunne gøre større gavn i Als Fjord, men understregede, at Overkommandoen måtte have afgørelsen herom.⁹⁰ Overkommandoen fandt dog på dette tidspunkt, at *Rolf Krake* skulle forblive i Vemmingbund.

Med anlæg af yderligere batterier på Sundeved meddelte eskadrechefen imid-

lertid den 15. april ministeriet, at flådens skibe ville blive ødelagt, hvor end de viste sig i Als Fjord:

“den har kun to Alternativer, enten Ødelæggelse uden at der derved opnaas noget, eller hvis Fjenden... trænger over paa Als, maa søge at bjærge sig uden at have været i Stand til at udrette andet end demonstrere, hvilket ligger nær ved Prostitution”.⁹¹

Ministeriet var ikke enigt og indskærpede den 18. april telegrafisk, at “... Eskadrens Skibe ikke måtte holde sig tilbage, selvom der var stor Sandsynlighed for deres Ødelæggelse, og at der ved et fjendtligt Overgangsforsøg ikke burde være Tale om at bjærge sig ud, selv om Skibene derved skulle gå tabt”.⁹²

Dette beordrede eskadrechefen den 20. april den kommanderende officer i Als Fjord til at videregive til sine skibschefer, og samme dag beklagede han i et brev til ministeriet, at han var blevet misforstået, han mente:

“at Skibene skulle... gøre deres Yderste for at forhindre Fjenden i en Overgang til Als, men at de under et saadant Forsøg i nogle faa Øjeblikke ville blive ødelagt og gjort ubrugelige af Fjendens mange og kraftige Batterier... samt at der først kunne være Tale om at bjærge sig ud, naar de enten vare bragte i en ukampdygtig Tilstand, eller Fjenden var bleven Herre over Als”.⁹³

En uge senere, den 22. april, skrev eskadrechefen på ny til Marineministeriet:

“... vover jeg ikke ligeoverfor de overmægtige Angrebsmidler, Fjenden stiller op mod vort Forsvar egenmægtigt at paatage mig Ansvar for Skibenes Anvendelse... paa de Steder, hvor der er ... Efterretninger om at han vil forsøge den (overgangen), nemlig Sønderborg, Alssund og over Als Fjord, naar der er al Sandsynlighed for at de vil blive ødelagt; jeg maa derfor underdanigst andrage om Ministeriets Bestemmelser,... I Als Fjord ville Krigsskibene, trods de mange Batterier, der ere anlagte paa den fjendtlige Side, formentlig kunne forhindre ethvert Forsøg på Overgang, derimod vil dette ikke være Tilfældet i Alssund... De to Skibe, som... komme i Betragtning ... ere Pandserbatteriet ROLF KRAKE og Pandserkonnerten ESBERN SNARE, men ved Sønderborg vil disse Skibe ikke, ... kunne opholde sig og manøvrere under et fjendtligt Angreb. I Als Sund har Lodsens og Skibets Chef erklæret det for en Umulighed at kunne navigere Batteriet ROLF KRAKE, hvor Farvandet ikke er mere end 400-600 Alen bredt... under en Artillerikamp, der vil indhylle Alt i Røg – og denne Erklæring maa jeg ganske tiltræde...”.⁹⁴

Dette brev forblev ubesvaret, men dagen efter, da general Steinmann overtog kommandoen over Als, konfererede han med kaptajn Muxoll, som fastslog, at intet af krigsskibene kunne løbe ind i Alssund. Skibene kunne, ifølge general Stein-

manns indberetning til Overkommandoen, kun genere fjenden i den nordligste del af sundet ved beskydning fra Augustenborg Fjord.⁹⁵

Overkommandoen fandt dette i klar modstrid med tidligere udtalelser om, at skibene skulle assistere med at forhindre en overgang med både eller ved broslagning, og at et bestemt skib var designet til at løbe en sådan bro ned. Desuden havde Marineministeriet den 21. februar givet sit samtykke til forsøg på at forhindre en overgang "*selv med Risiko af Skibets Opoffrelse*". Eskadrechefen fastholdt imidlertid sin holdning under henvisning til den ændrede situation langs Alssund: fjendtlige feltbatterier var erstattede af faste værker, mens omvendt de danske kystbatterier til dels var nedkæmpede.⁹⁶

Efter denne korrespondance mødtes divisionens chef, general Steinmann, og eskadrechefen for at aftale ansvarsfordelingen, og Divisionen præciserede sin opfattelse i en skrivelse af 2. maj til Muxoll:

"... vil Divisionen indrette sine Forsvarsdispositioner paa Basis af at hele Als's Kyst med Undtagelse af Strækningen langs Als Sund fra Sønderskovens vestlige Udkant til et Ø. for Storskovens nordlige Udkant beliggende Punkt dækkes (af Eskadren) mod fjendtlige Landgangsforsøg ... og på Strækningen herfra (fra Hellesøgaard Færgegaard) til Storskovens nordre Udkant imod, at nogen betydeligere Landsætning af Tropper, vel højst 200 à 300 Mand, vil kunne finde Sted. Tillige forventer Divisionen at intet Skib vil forlade sin Station før i det yderste Øieblik, og navnlig at de... fra Augustenborg Fjord soutenere det retirerende Armeekorps's Flanker... og at mindre forsprængte Afdelinger paa Kjær Halvø sættes over Augustenborg Fjord, ...".⁹⁷

I sit svar samme dag mente eskadrechefen i alt væsentligt at kunne imødekomme disse krav.⁹⁸

Dette sidste udsagn spejledes direkte i eskadrechefens ordre til den kommanderende officer i Als Fjord og til kaptajn Rothe på *Rolf Krake* den 2. maj:

"... hjælpe med at evakuere forsprængte afdelinger som måtte være blevet afskaarne på Kjær Halvøen",⁹⁹ og endvidere pålagde han skibscheferne "at handle efter Konduite og først forlade Stationen, naar De er overbevist om ikke længere at kunne understøtte vor Armee, og derefter begive Dem til Rendez-vous Pladsen".¹⁰⁰

Fire dage senere, den 6. maj, da faren for en fjendtlig landgang på Als syntes overhængende, udsendte kaptajn Muxoll en dagsbefaling til sine skibschefer: "*De i Als Fjord, Augustenborg Fjord og på Sydsiden af Als stationerede Skibe paalægges at holde skarpt Udkig efter de for et fjendtligt Angreb bekjendtgjorte Signaler, da Vished nu haves for, at et sådant er forestaaende*".¹⁰¹

Der skete imidlertid intet, og den 12. maj trådte våbenhvilen i kraft.

Londonkonferencen

De europæiske stormagter, der stod bag Londontraktaten af 1852 – som jo ikke var underskrevet af Det tyske Forbund, om end nok af Preussen og Østrig¹⁰² – ønskede allerede tidligt i foråret 1864 krigen standset og indkaldte til en konference i London om hertugdømmernes og Danmarks vilkår. Konferencen skulle have været indledt den 12. april, men Bismarck fik udsat det første møde til den 20. april. Han havde behov for en sejr ved Dybbøl, før forhandlingerne begyndte.¹⁰³

Det lykkedes at få en våbenhvile i stand, som trådte i kraft den 12. maj og blev forlænget én gang i håb om et forhandlingsresultat. Værtslandet Storbritannien såvel som Frankrig og Rusland havde imidlertid hver deres agenda for en løsning, og ej heller Danmarks modparter i Det tyske Forbund, Preussen og Østrig, var indbyrdes enige.

Ulykkeligvis havde den danske forhandlingsdelegation et uklart mandat, og derudover var dens tre medlemmer splittet af stærkt afvigende holdninger mellem støtte til en helstatsløsning, muligvis på basis af en personalunion, en udskillelse af Holsten, men bevaring af Slesvig under den danske krone, eller endelig en deling af Slesvig, hvilket efterhånden syntes den eneste farbare vej.¹⁰⁴ Forslagene til grænsedragning varierede her mellem flere muligheder rækkende fra en linje langs Dannevirke fra Slien til Frederiksstad, det var det oprindelige britiske forslag fra den 28. maj, til én mellem Åbenrå og Tønder, det officielle preussisk-østrigske forslag.¹⁰⁵ Med idelig varierende instrukser fra København blev Danmarks forhandlingsposition yderligere svækket i London, og efter at et forslag om grænsedragning ved voldgift var blevet afvist af den danske delegation, blev slutresultatet et endeligt sammenbrud af konferencen.¹⁰⁶ En ny forlængelse af våbenstilstanden var udelukket, og den udløb ved midnat op til den 26. juni.

Situationen ved ophør af våbenhvilen

De danske troppers fordeling på Als 28. juni

Divisionshovedkvarteret var placeret i Ulkebøl Præstegård, hvor Steinmann afventede et klart grundlag for sine dispositioner.

På Nordals stod 6. Regiment af 4. Brigade med to bataljoner plus en eskadron dragoner og et halvt feltbatteri, alt under kommando af oberstløjtnant Caroc. Opgaven var udelukkende forsvar af kysten mod Als Fjord. Resten af landforsvaret var opstillet syd og vest for Augustenborg Fjord.

Mod Alssund blev *højre fløj fra Arnkilsøre til Kjær Vig* dækket af 4. Regiment af 4. Brigade plus et feltbatteri under oberst Faaborg med brigadehovedkvarter på en gård ved nordøsthjørnet af Nørremark Skov. Generalstabsofficeren Faaborg havde været souschef for Schleppegrell i dennes 2. Division ved Isted.

4. Regiments første bataljon under kaptajn Mathiesen stod nordligst, mens anden bataljon under regimentschefen, major Rauch, dækkede den sydlige del. Én

Oberst Theodor C. Faaborg, chefen for 4. Brigade, der havde kommandoen for den kampafgørende del af Als-styrkens infanteri, og hvis optræden viste, at han forstod det. (Træsnit. Illustreret Tidende efter forlæg af Henrik Olrik. hiveminer.com)

deling af feltartilleriet stod ved Arnkils Skov, den anden var kantonneret på gårde nær Kjær landsby.

Venstre fløj fra Kjær Vig til Sønderborg Ladegård (mellem byen og Sønderkov) blev dækket af oberst Bülovs 6. Brigade med halvdelen af 2. Feltbatteri. Brigadehovedkvarteret var i "Hvide Hus" ved vejen mellem Sønderborg og Augustenborg. Bülow havde været chef for 5. Linjeinfanteribataljon ved Isted og havde efter Læssøes død overtaget kommandoen over Avantgarden.

Brigaden havde ansvaret for fire bataljonsafsnit a ca. 700 m. 5. Regiment under major Myhre med to bataljoner havde ansvaret for strækningen Kjær Vig til indskæringsbatteri 12 nord for Sønderborg, og 10. Regiment under major Gedde dækkede Sønderborg by med første bataljon, mens anden bataljon havde strækningen fra indskæringsbatteriet til Ladegården. De to delinger feltartilleri stod sydøst for Kjær Vig og vest for Engeshøj lidt nærmere Sønderborg.

Fodfolksreserven udgjordes af 2. Brigade under oberst Kauffmann, der havde været stabschef for Overkommandoen ved Isted. Heraf var hele 3. Regiment under oberstløjtnant Mathiesen indkvarteret i Vollerup syd for Ulkebøl. 18. Regiment under major Lundbye havde sin første bataljon i Sundsmark, hvor også brigadehovedkvarteret havde til huse, og den anden bataljon lå i Ulkebøl. Alle havde alarmpladser nær Sønderborg-Augustenborg landevej.

Artillerireserven udgjordes af to halvbatterier i Sundsmark og Vollerup med alarmering ved 3. regiment.

Positionsartilleriets 64 pjecer inklusive morterer var på plads i de mere eller mindre færdigbyggede batterier og indskæringer med én a to pjecer i hver langs og bag kysten mod Alssund. Fra Arnkilsøre til Kjærvig var der kun 18 kanoner, mens der på den tilsvarende strækning fra Kjærvig til Sønderborg Ladegård stod hele 46.¹⁰⁷ Hver nat arbejdede styrker af reservebrigaden på fuldførelse af jordværkerne, og natten til den 29. juni var 3½ kompagni fra 18. regiment på Kjærhalvøen.

De to eskadroner dragoner skulle bevogte nord- og østkysten.

På Als blev ældre, erfarent mandskab, i alt 2500 mand eller mere end en femtedel af styrken, ved skrivelse fra ministeriet hjemsendt under våbenhvilen og erstattet af rekrutter.¹⁰⁸ Fjerde regiment på højre fløj af hovedstillingen modtog 14 dage før våbenhvilens udløb 400 rekrutter, hvoraf mange under den forcerede uddannelse end ikke havde prøvet at skyde med skarpt.¹⁰⁹ Det var usandsynligt, at enhederne havde øvet indsættelse i det terræn, de skulle forsvare. Den danske styrke på Als var således svækket af delvis uuddannet mandskab og derfor manglende samarbejdede enheder. Herudover var der en sådan mangel på officerer, at regimentschefer måtte påtage sig også føringen af en bataljon, hvilket var umuligt under bevægelig kamp. Et yderligere problem var manglen på generalstabsofficerer: General Steinmann var selv generalstabsuddannet (på første hold 1830-34 sammen med C. G. Andræ) ligesom sin stabschef, kaptajn J.C. Blom. Men ingen af brigadeførerne i 1. division havde en generalstabsuddannet stabschef, dvs. at de ikke havde en hjælper, der var uddannet i at planlægge og koordinere enhedernes indsættelse.

Steinmann gav i sin instruks af den 9. maj sine retningslinjer for alarmering i tilfælde af angreb:¹¹⁰

“I Saa snart Baunerne tændes... Den venstre Fløjbrigade alarmerer ufortøvet de i Sundsmark Barakker værende Afdelinger... Den højre Fløjbrigade alarmerer det Detachment Ingenieurer, som kantonnerer i dens Distrikt samt avvertorer yderligere Marinen...

II Fra Divisionen ville dernæst følgende... blive tilmeldte...

- a. Reservebrigaden,*
- b. Artillerikommandoen,*
- c. Ingenieurkommandoen,*
- d. Orlogskaptajn Raffenberg...*

e. ...

III a. Reservebrigaden rykker frem til sin Alarmplads...

- b. Artillerikommandoen alarmerer... underlagte afdelinger...*
 - c. Ingenieurkommandoen alarmerer... underlagte afdelinger...*
 - d. Orlogskaptajn Raffenberg underretter Orlogskaptajn Muxoll...*
- e.... ”*

Instruksen oplyste intet om, hvorledes divisionen forventede at få grundlaget for at alarmere.

Den 24. juni skrev Divisionen til de tre brigader med henvisning til tidligere retningslinjer for bevogtning, alarmering, forsvar og eventuel retræte:

“... Paa Grund af den mindre Styrke, som nu staar til Divisionens Raadighed, maa den fremhæve Nødvendigheden af, at der af de i Stillingen staaende Styrker holdes saa meget som muligt samlet som Reserver. ... Det overlades... til Brigaderne selv at bestemme Forholdet mellem den Styrke, der anvendes til Løbegravene, og den Styrke, som parat til hurtig Udrykning opholder sig i de til Hvile bestemte Lokalteter. ... Reserven placeres saaledes, at... de fjendtlige Afdelinger, ... som gennem Slugterne og andre bestigelige Steder af Kysten søge at udbrede sig, snarest kunne imødegaaes med kraftige Modangreb. ...”¹¹¹

Muxolls eskadre

Den 24. juni beordrede kaptajn Muxoll eskadrens enheder per den 26. juni stationeret som følger:¹¹²

- Skruekanonbåden *Marstrand* til blokade af Neustadt.
- Skruekanonbådene *Krieger* ved Assens, *Schrødersee* i Båring Vig og *Hauch* ved Fænø m. tre kanonchalupper sammen med hjuldampskibet *Geiser*. Efter overkommandoens ønske og trods eskadrechefens og siden General Steinmanns protest blev også panserskonnerter *Esbern Snare*, som kaptajn Muxoll havde stationeret i Stegsvig, forlagt til Fænø Sund til forsvar af Fyn, da skibet sammen med *Geiser* skulle kunne konvojere 5. brigade ved landgangsoperationer.¹¹³

Uden viden om den forventede reduktion af Muxolls styrke til forsvaret af Als havde Alskommandoen allerede den 21. juni spurgt eskadrechefen, om kommandoen kunne regne med samme assistance fra Marinen som lovet den 2. maj. Kaptajn Muxoll svarede, at skibene ville blive fordelt som tidligere aftalt, men en reduktion med to kraftige enheder, *Geiser* og *Esbern Snare*, ville “bevirke at Forsvaret af Als Fjord blev betydelig svækket”.

General Steinmann anmodede derefter Overkommandoen om, at reduktionen af Muxolls styrke ikke blev effektueret, men altså uden held.¹¹⁴

Grundlaget for tilsagnet den 2. maj og med forbehold bekræftet den 21. juni var således ændret, men tilsagnet blev ikke udtrykkelig trukket tilbage.¹¹⁵

Til forsvar af Als havde eskadrechefen herefter:

- Skruekanonbådene *Buhl* og *Thura* samt sejllinjeskibet *Frederik VI*, to kanonchalupper og en kanonjolle ved Kegsnæs
- en kanonjolle ved Hardeshøj Færgesbro
- Skruekanonbåden *Willemoes*, hjuldampskibet *Hertha* og to kanonchalupper i Stegsvig

- en kanonchalup i Sandvig
- Panserbatteriet *Rolf Krake* i Augustenborg Fjord, inden for Arnkilsøre.¹¹⁶

Rokanonbådsstationen bag Arnkils nordøstpynt blev ikke retableret ved våbenhvilens ophør.¹¹⁷

Kaptajn Muxolls kommandoskib, skrueskonnerten *Falken*, lå i Høruphav, hvor der var telegrafstation i byen. Desuden lå der 6 dampskibe, fire jerntransportbåde og fire transportpramme, som ved angreb på øen skulle placeres ved broerne nær Kegnæs Drej, rede til at ombordtage tropper i tilfælde af evakuering. Skibenes placering var aftalt mellem eskadrechef og Alskommandoen og indberettet til marineministeriet.

Efter øvelse i Østersøen lå *Rolf Krake* ved Langeland, da kaptajn Rothe den 25. juni modtog ordre til at gå til Als. På grund af hårdt vejr og med en lav barometerstand valgte han som det sikreste at gå mellem øerne syd for Fyn fremfor den kortere rute i frit vand over den vestlige Østersø. Lodsens vægrede sig imidlertid ved at føre skibet igennem det snævre og vanskelige farvand i mørke, og Rothe måtte derfor ankre nogle nattetimer, hvorfor han først ankom til Høruphav den 26. juni om morgenen. Overkommandoen var i tvivl om, hvor skibet burde stationeres, ved Arnkilsøre eller i Fænø Sund, og eskadrechefen lod derfor batteriet bunkre med kul og derpå afgå til Als' nordkyst, indtil en afgørelse var truffet. Der modtog kaptajn Rothe om aftenen den 26. telegrafisk ordre til at gå til den tidligere befalede station ved Arnkilsøre. På lodsens anmodning udsatte Rothe imidlertid afgang til det lysnede, og den 27. juni kl. 4 om morgenen ankrede panserbatteriet i Augustenborg Fjord lidt syd for Halvmånegrunden.¹¹⁸

Rolf Krake skulle ankre med damp og holde "klart skib" med fyrene bakket på 4 minutters varsel. Iøvrigt skulle chefen handle efter tidligere givne ordre, dvs. ordrene af 2. og 6. maj.¹¹⁹ Ankerpladsen var 1,8 sømil inden for Arnkils nordøstpynt og mere end 2½ sømil fra et punkt, hvorfra Alssund kunne beskydes,¹²⁰ men det var nødvendigt for at opnå ildlæ for de tyske batterier ved Snogbæk på Sundvedsiden. Ildudveksling mellem preussiske batterier og *Rolf Krake* panserbatteriet ville også kunne medføre alarm førende til utidig tænding af bavianerne.¹²¹

Samme formiddag var kaptajn Rothe i land hos oberst Faaborg ved 4. brigade, som lå nærmest *Rolf Krak*es station, og aftalte et særligt alarmsignal for *Rolf Krake* udover bavianerne.¹²²

Den 28. juni modtog kaptajn Rothe efterretning fra kaptajn Muxoll om, at 800 både var transporteret gennem Flensborg, men Rothe og næstkommanderende, kaptajn Eduard Duntzfelt, anså det ikke for alarmerende da efterretningen fandtes blandt mange andre i samme brev, bl. a. om kulbunkring.¹²³

Kaptajn Rothe havde ikke haft lejlighed til rådslagning med eskadrechefen eller general Steinmann,¹²⁴ og bortset fra oberst Faaborgs oplysninger om 4. Brigade kunne kaptajn Rothe kun vide lidt om landforsvarets aktuelle indretning inklusive placeringen af artilleriet. Han modtog heller ikke nogen information

Den preussiske generalstabschef, den danskfødte og officersuddannede 67-årige Helmuth von Moltke. (alchetron.com)

herom fra eskadrechefen eller Alskommandoen, og skibschefen ønskede ikke at forlade panserbatteriet, der lå på højt beredskab, for selv at søge den.

Hvad angik søforsvaret kendte kaptajn Rothe til planer om udlægning af helvedesmaskiner (søminer) i Alssund, men han var ikke orienteret om deres eventuelle placering og antal.¹²⁵ Minerne var Ramstedske miner, glaskolber fyldt med krudt, der blev bragt til eksplosion ved påsejling, og af disse var 70 faktisk udlagt langs kysten lige nord for Sønderborg for at forhindre overgang, mens de yderligere 400, der skulle dække resten af kysten op mod Arnkilsøre, endnu ikke var modtaget. Dertil kom Shaffnerske miner. Det var sigteminer i trækasser med 150 kg krudt, der blev bragt til sprængning ved elektrisk kontrol fra land, og som skulle have dækket Arnkilsøre, Sønderborg og Kegnæs. Ingen af disse nåede frem,¹²⁶ men om dette vidste kaptajn Rothe altså intet.

Preussiske angrebsplaner og styrker

Under våbenhvilen var der på preussisk-østrigsk side sket udskiftning af flere chefer. Den preussiske generalstabschef, general Moltke, havde overtaget funktionen som stabschef for den allierede overkommando, og prins Friederich Karl havde afløst den 80-årige general Wrangel som øverstbefalende for de allierede styrker, mens general Carl Eberhardt Herwarth von Bittenfeld havde fået kommandoen over I Korps.

Chefen for I. Preussiske Armékorps,
General Carl Eberhardt Herwarth von
Bittenfeld. (www.deutsche-gesellschaft-fuer-ordenskunde.de)

General Moltke ønskede at gennemføre en samtidig overgang til Fyn og Als straks ved våbenstilstandens ophør. Han forelagde allerede mod slutningen af maj sine tanker for prins Friederich Karl og den østrigske feltmarskalløjtnant Gablenz, hvis styrker var blevet frigjort ved den danske rømning af Fredericia. Feltmarskalløjtnant Gablenz veg imidlertid tilbage for ideen om en overgang til Fyn; han ønskede at forespørge i Wien, og resultatet blev en østrigsk afvisning af overgang over Lillebælt.¹²⁷

Den endelige afgørelse blev truffet på et møde den 22.-24. juni i Karlsbad mellem kejser Franz Josef og kong Wilhelm I sammen med deres førsteministre. Aftalen var fortrolig og forblev følgelig ukendt for Danmark fraset naturligvis pkt. 5.

Karlsbadaftalerne om de videre operationer bestemte:¹²⁸

- At besætte Als og Jylland inklusive landet nord for Limfjorden.
- At en demonstration mod Fyn ikke måtte føre til landgang på øen.
- At operationer mod de danske øer forhandles senere.
- At fastholde Jylland som forhandlingsobjekt.
- At betragte de på konferencen i London givne tilbud om Slesvigs deling som bortfaldne og lade denne beslutning offentliggøre.
- At foranledige enhed i forvaltningen i Slesvig, Holsten og Lauenborg.
- At som mål for krigen tilstræbe hertugdømmernes løsrivelse fra Danmark.

Således måtte Als erobres og snarest muligt derefter landet nord for Limfjorden.

Den 25. juni stod de allierede tropper som følger:¹²⁹

- **I Korps** på Sundeved med hovedkvarter i Gråsten med opgaven at erobre Als.
- **II Korps** mellem Haderslev og Vejle med hovedkvarter i Kolding havde til opgave at holde øje med Fyn og “ved opsigtsvækkende Foranstaltninger” søge at bortlede opmærksomheden fra forberedelserne mod Als.
- **III Korps** på forskellige stationer i Nørrejylland med hovedkvarter i Randers og skulle erobre landet nord for Limfjorden.

Den 22. juni havde General Herwarth modtaget ordre til at udføre overgangen til Als “*strax efter Vaabenhvilens Ophør*”. Han havde beholdt oberst Blumenthal som stabschef og havde til sin rådighed i I Korps:

- 13. Division under generalløjtnant Wintzingerode med 25. Brigade under v. Schmid, og 11. Brigade under v. Canstein.
- 25. Division under generalløjtnant Manstein med 12. Brigade under v. Roeder, og 26. Brigade under v. Goeben.

Overgangen skulle ske fra Ballegaard til kysten mellem Hardeshøj og Stegsvig med fodfolket i både, mens heste og skyts skulle færges på sammensurrede pontoner. Både, der var indsamlet ved Ejderen og på Slien, blev formeret i tre kolonner: Fra Kappel og Slesvig kørte rækker af vogne med både over Flensborg og Blans mod Sottrup Storskov, og fra Rendsborg blev bådene med jernbane transporteret til Rødekro og derfra kørt til Blans syd for Ballebro Færgested. Romandskab fandt man blandt pionererne, som blev suppleret med yderligere pionerkompagnier, der ankom ad jernbane.

Langs kysten fortsatte udbygningen af artilleristillinger, og den 28. juni stod der 52 stk. 12 og 24 pounds riflede bagladekanoner foruden feltbatterier klar rettet mod Als.

Overgangen var planlagt til natten mellem den 27. og 28. juni og skulle udføres af 13. Division, mens 25. division under von Manstein foretog skinangreb ved Sottrup Storskov.¹³⁰

Den 27. juni ændrede general Herwarth imidlertid ved et ærefrygtindgydende hurtigt stabsarbejde overgangsstedet til Allsund omkring Storskoven. Han frygtede, at overgangsstedet skulle være blevet røbet, og den brede Als Fjord havde vist sig temmelig urolig. Desuden var *Rolf Krake* uanfægtet af ilden fra batteriet ved Noldtang samme dag om morgenen dampet ind i Augustenborg Fjord, og generalen frygtede, at panserbatteriet ville “*forstyrre overgangen*”. Til beslutningen bidrog, at von Manstein under planlægningen havde talt varmt for ikke kun at gennemføre et skinangreb fra Storskoven, men gennemføre den reelle overgang herfra. Von Manstein så med stor optimisme på mulighederne her.

Den 28. juni udgav general Herwardt da sine “*Anordninger... angaaende Overgangen til Als*”:¹³¹

“I morgen ved Daggry vil jeg med Armeekorpset forcere Overgangen over Als Sund ved Satrupholz (Storskov) og forfølge Fjenden mod Hørup. Overgangen sker ved 160 Baade og Pontontrainet fra fire, Førerne mundtligt betegnede Punkter mellem den sydlige Udkant af Storskoven og Snogbæk Hage...

- *12. Infanteribrigade (v. Roeder) og 26. (v. Goeben) stilles under Kommando af Generallieutenant v. Manstein. Foruden Divisionsartilleriet og Kavaleriet tildeles... 6 pd.'s Batteri Nr. 2 af Reserveartilleriet.*
- *25. Infanteribrigade (v. Schmid) og 11. (v. Canstein) stilles under Kommando af Generallieutenant v. Wintzingerode...*

Divisionen Manstein overføres først og søger, efter at have stormet Batterierne, at sætte sig i Besiddelse af Arnkils Skov og Rønhave... den trænger senere frem mod Ulkebøl og Hørup for at hindre Fjenden i at indskibe sig.

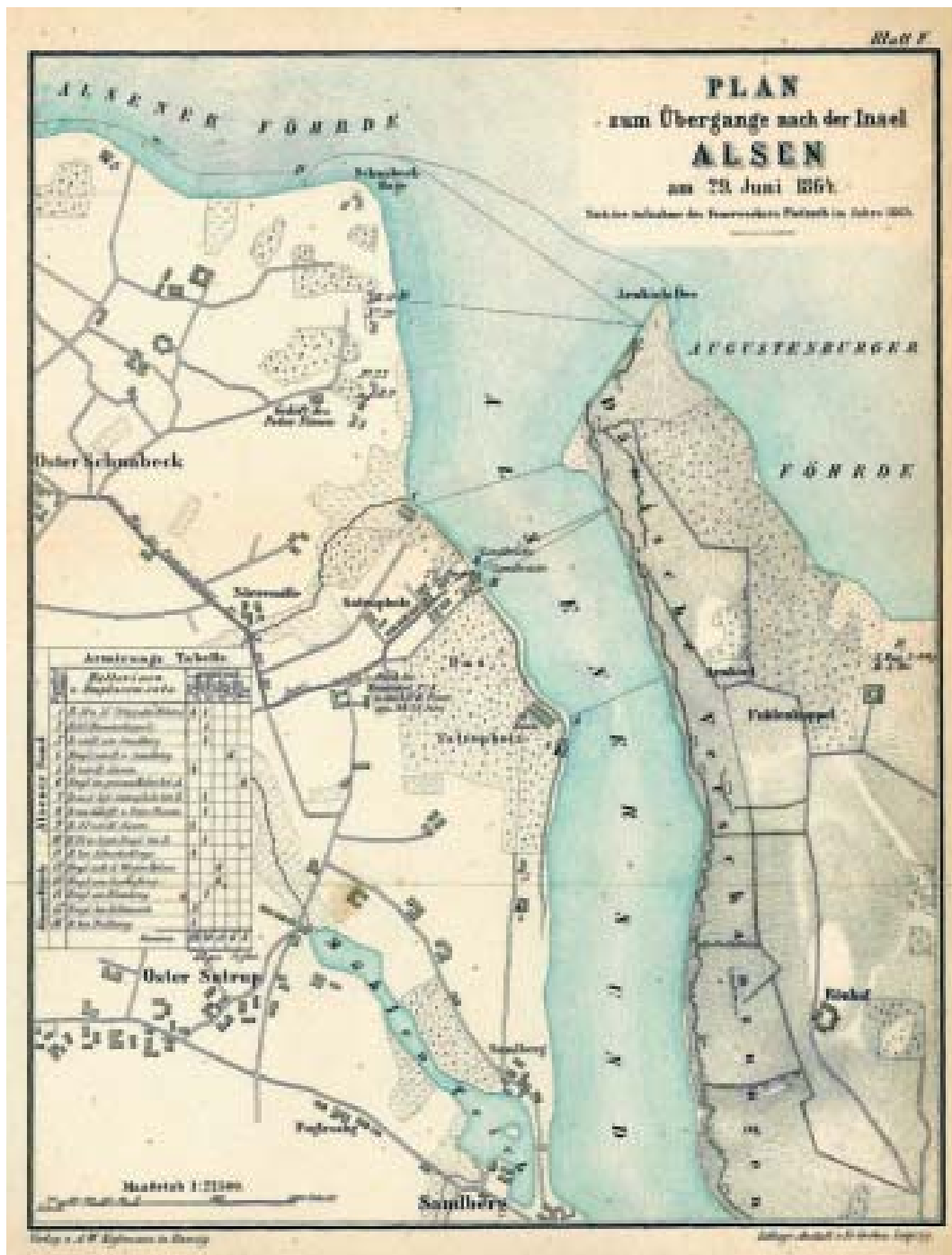
Divisionen Wintzingerode følger umiddelbart efter...

Kl. 2 Morgen sættes Baadene i Vandet og Mandskabets første Indskibning paabegyndes... Artilleriet begynder først sin Ild, naar Fjenden viser Skyts i sine Batterier og begynder at fyre.

...

Jeg vil ved Overførslen af Division Manstein opholde mig Ø. for Øster Snogbæk ... og dernæst følge Divisionen. Paaklædning: uden Oppakning, men med Kogekar og med Huer.”

De “fire førerne mundtligt betegnede punkter” var overgangsstederne (se kortet):

Den nye tyske overgangsplan. (www.military-history-denmark.dk)

- A midt for Storskoven, hvor sundet var smallest. Her kunne 50 både overføre 750 mand.
- B og B' ved teglværket i Storskovens nordkant, hvorfra 42 både og nogle pontoner kunne overføre 6-700 mand infanteri plus 130-140 mand kavaleri eller 16 stk. skyts med forbespænding og mandskab. Artilleri og kavaleri kunne kun overføres fra B'.

- C lidt nordligere ved Snogebækken, hvor 29 både skulle overføre 400 mand.
- D og D' henholdsvis umiddelbart syd og vest for Snogbæk Hage. Herfra skulle overføres 750 mand i 42 både.

Overgangsstederne var valgt med henblik på deres tilgængelighed og muligheden for at skjule opmarchen. Da D lå frit synligt, skulle første echelon overføres fra D' og pga. den større afstand til landingsstedet afgå et kvarter før de øvrige. De følgende echeloner skulle indskibes ved D.¹³²

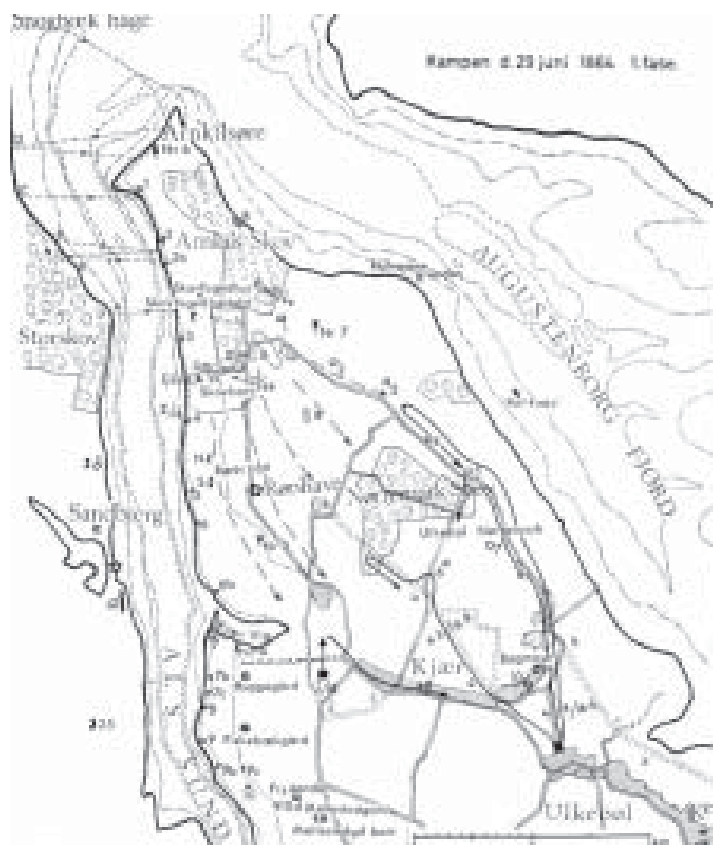
Angrebet på Als

Skydningen, som løjtnant Normann havde hørt fra sin chalup, var fra preussiske vagtposter, der i den tro, at bådene var danske, havde skudt på egne fartøjer, som nærmede sig Sottrupskoven med henblik på Indskibning af tropperne.¹³³ Ellers foregik samlingen af både og indskibningen næsten lydløst. Den rumlen, som vagtposterne på Kjærhalvøen hørte fra Sottrupskov, antog de var udbedringsarbejde på de preussiske batterier.

Den 29. juni 0200 begyndte overgangen. De danske poster syd for Arnkilsøre hørte den skærende lyd af både, der skurede mod stenene på Sundevedsiden, og åbnede omgående ild mod dem med håndvåben, mens positionsskytset hurtigt fulgte efter. Ilden blev besvaret af de talrige batterier på Sundevedsiden og af skytter i stævnen af hver af de ca. 165 både, som nu var på vej over det smalle sund.

Postkort med illustration af den preussiske overgang til Als. Illustrationen viser det preussiske 24. regiments landgang ved Arnkilsøre. (Det Kongelige Bibliotek)

Kampen 29. juni 1864
1. fase. (Bjørke, et al., p. 447).

En enkelt båd blev ramt af en granat og sank, mens en anden, der var overfyldt, kæntrede med tab af fem mand.¹³⁴ De øvrige fortsatte, og efter et kvarter var 3½ bataljon eller 2500 mand gået i land på en strækning af lidt under en fjerdingvej (1883 m), fra østbredden af Arnkilsø til på højde med Skovfogedhuset ret overfor Sottrupskov.

Til at møde dem var der kun et enkelt kompagni (1. Kompagni af 4. Regiments 1. Bataljon).¹³⁵ Dette var delt i fire feltvagter, dvs. posteringer af delingsstørrelse, der var placeret med mellemrum på godt 600 m. Selv om de blev støttet af to piketter med to halvkompagnier fra 2. Kompagni, som hurtigt kom til, og af nogle små arbejdskommandoer, var det en styrke på kun ca. 400 mand, der bemandede løbegrav og kanonstillinger langs kysten, hvor preusserne landede.

Som var det en øvelse oprullede landgangsstyrkerne den svage modstand i løbegraven, der var slet dækket mod beskydning fra flanken, og rykkede som beordret frem mod en første brohovedlinje i sydkanten af Arnkils Skov, hvorfra de skulle sikre overførslen af 2. echelon, dvs. anden overgangsbølge.¹³⁶

Feltvagt nr. 1 under sekondløjtnant Pingel stod nordligst, og i dæmringen bemærkede flere vedetposter en sort stribe i vandet under Snogbæk Hage. Den bevægede sig fri af hagen, og i sin kikkert så løjtnant Pingel, at det var en mængde både på vej mod Arnkilsø. Han gav straks ordre til antænding af bavne nr. 6, og feltvagten skød mod bådene, men landgangen skete nærmest uberørt af skyd-

Situationen 0200 til ca. 0300. Kompagnier og delinger i spredte fægtninger med de preussiske fremrykkende formationer. (Udsnit af kort Bjørke et al., p. 447)

ningen og med stor hurtighed både øst og vest for øret. Det var fusilierbataljonen fra overgangssted D' vest for Snogbæk Hage, og den overmandede på få øjeblikke feltvagten, hvoraf kun sørgelige rester kunne trække sig sydpå gennem skoven.

Bedre gik det ikke *feltvagt nr. 2*. Ved at dele sig søgte feltvagten at bekæmpe såvel halvparten af bådskolonnen, der kom med fusilierbataljonen, som bådene fra overgangssted C ved Snogebækken, dog uden derved at kunne hindre landgangen. Angrebet frontalt af to kompagnier af 64. Regiment og i højre flanke af fusiliererne blev den nordlige halvdeling næsten udsløttet.

Den sydlige halvdeling sammen med det halve 2. kompagni i *piket nr. 1*, der var gået til assistance i løbegraven, opnåede kontakt med *feltvagt nr. 3*. Denne beskød fra løbegraven nord for Skovfogedhuset de mange både med II Bataljon af 64. Regiment fra overgangssted B nordligt i Storskoven, men kunne selvsagt ikke forhindre landgangen. Feltvagten blev omgået på venstre flanke og taget til fange, mens de få fra 2. feltvagt og piketten trak sig tilbage mod skoven.

Piket nr. 2, det andet halvkompani, nåede, presset af preussisk artilleriild, i en bue via en forbindelsesgrav og langs et hegn frem til løbegraven syd for Skovfogedhuset. Herfra beskød man bådene, til enheden selv under angreb nordfra måtte trække sig tilbage mod Arnkils Skov.

Feltvagt nr. 4, den sydligste i landgangsområdet, stod ved kanten af Arnkils Skov og rykkede frem mod nord til løbegraven, da bådene fra overgangssted A

Efter kampen. Glatløbet batteri opstillet til frontal skydning. Billedet viser to 4-punds opriflede bronzekanoner ved Slotsbatteriet (altså ikke i nærheden af overgangstederne). (Fotografi. F.C. Brandt. Det Kongelige Bibliotek)

midt for Sottrup Storskov nærmede sig med I Bataljon af 24. Regiment infanteri. De 35 mand måtte hurtigt trække sig tilbage, da de blev udsat for flankebeskydning nordfra, og standsede ved skovbatteriet; men da de blev angrebet i ryg og flanke fra skoven og snart omringet, overgav mandskabet sig, mens feltvagtchefen, løjtnant Bjerring, søgte at slå sig igennem.¹³⁷

Ved landgangen faldt *artilleriets* nordligste indskæringer og batterier hurtigt i fjendens hænder. Flertallet af stillingerne var anlagt til flankerende ild, hvilket gav god dækning mod preussernes overlegne artilleri, men et tilsvarende lille skudfelt, og det gjorde det dertil umuligt at samle ilden fra kanonerne.

Indskæring nr. 1 var rettet mod syd, og den 4-punds riflede kanon kom ikke til skud, men blev forladt af sit mandskab. I indskæring nr. 2 stod to 4-punds riflede kanoner med skudfelt mod nord og syd, og det lykkedes reservekorporal Ruppels mandskab at afgive ca. 50 skud mod bådene i sundet og en del med kardæsk efter landgangen, indtil stillingen blev omringet af fjenden, og mandskabet overgav sig.¹³⁸ Også den 12-punds kuglekanon i indskæring 2b med skudfelt mod nord nåede at give ild mod såvel bådene med landgangsstyrken som tropperne ved Arnkilsøre. Da fjenden rykkede nærmere, trak mandskabet sig tilbage.

Skovfogedhusbatteriet med en 24-punds granatkanon og en 4-punds riflet kanon, der begge skød frontalt, nåede at affyre en halv snes skud, de sidste med kardæsk, før fjenden stod ved skydeskårene og trængte ind i den omringede stilling, hvis mandskab blev preussernes fanger. Den 4-punds riflede kanon i indskæring nr. 3 var uden påviselig grund forladt af sit mandskab undtagen konstabel Mads Hansen, men sekondløjtnant Benzons kom netop på inspektion, da overgangen skete, og det lykkedes de to at affyre 6 a 8 granater mod bådkolonnen, før de måtte forlade stillingen.

Skovbatteriet med armering som Skovfogedhusbatteriet skød en snes skud, indtil fjenden fra Arnkils Skov nåede frem og stormede mod batteriets indgang. Besætningen forsøgte at vende skytset mod den indtrængende fjende, men kunne ikke nå det og blev taget til fange. Syd for Skovbatteriet lå indskæring nr. 4 med en 12-punds riflet kanon, men brisken var ikke færdigbygget, og det lykkedes ikke at få kanonen op på marken, så den kunne komme til skud.¹³⁹ Arbejdet på stillingen blev udført af et arbejdskommando fra 18. Regiment, og straks ved angrebet afbrød styrken arbejdet og ilede mod løbegraven ved Skovfogedhuset. Der faldt delingsføreren, løjtnant Christian Trepka,¹⁴⁰ eneste søn af oberst Johan Christian Matthias Trepka, der blev dræbt ved Øvre Stolk under Slaget ved Isted.¹⁴¹

Af stillingerne længere mod syd kom Rønhave nordre batteris 4-punds riflede kanon til skud stillet tværs over brisken så den kunne rettes mod landgangsstedet, mens den 24-punds glatløbede granatkanon ikke blev anvendt, da man skønnede afstanden for stor. Tilsvarende tænkte man i Rønhave søndre batteri. Indskæringerne 5 og 6 med én henholdsvis to 4-punds riflede kanoner skød begge mod landgangsområdet, mens den 24-punds kuglekanon i indskæring nr. 6b ikke lod sig bakse rundt, så den kunne skyde mod nord.

Af de 8 kanoner i 9. batteri var to pjecer afgivet til forpost, mens de øvrige 6 var kantonneret i Ulkebøl Nørremark. De kom ikke i ilden, da de aldrig modtog nogen ordre, og batterikommandøren selv skønnede, at der ikke var nogen anvendelse for artilleri. Batteriet blev derfor stående på vejen, indtil det senere blev beordret tilbage.¹⁴²

Ved at sikre sig overraskelse og overvældende lokal overmagt havde de preussiske styrker på en snes minutter nedkæmpet de to kompagnier fra 1. Bataljon og kystartilleriet samt erobret det åbne terræn ved Arnkilsøre inklusive løbegrave og artilleristillinger, og de var trængt ind i Arnkils Skov.

Bådene fra 1. echelon vendte omgående efter landsætningen tilbage til Sundesidsiden og overførte hurtigst muligt i 2. echelon yderligere fire bataljoner samt regimentsstab og general Mansteins stab. Samtidig overførte man en ekstra bataljon fra 3. echelon, idet 2. echelons artilleri ikke kunne landes, før man havde fået rådighed over pontonfærger eller en bro.¹⁴³

Piketterne nr. 3 og 4 fra 4. Kompagni var imidlertid nu rykket op gennem løbegraven sydfra,¹⁴⁴ og sammen med resterne af 3. Kompagnis *Feltvagt nr. 1*, som allerede havde været under heftig ild, beskød de fjendens både i 2. echelon. Trods flankebeskydning nordfra holdt de længe ud i stillingen. Først, da fjenden fra skovens udkant kunne falde dem i ryggen, måtte de vælge mellem at trække sig tilbage mod syd og øst eller overgive sig. De tre tilbageværende delinger af 3. Kompagni forblev i deres stillinger for det tilfælde, at der skulle komme direkte angreb på kysten der, og deltog ikke i kampen.

5. og 7. Kompagni lå i reserve bag stillingens højre fløj, og 5. gik til støtte for de forreste kompagnier frem i retning mod Arnkils Skov. Herfra blev de mødt af en morderisk ild, som tvang kompagniet tilbage, mens 7. i løb ilede mod Skovfogedhuset anført af bataljonschefen, kaptajn Mathiesen.

Båd brugt til overgangen. Als set fra Sundeved S for Storskoven. Der var intet overgangssted ved Sandbjerg. (Fotografi. C.F. Brandt. Det Kongelige Bibliotek)

Forinden havde bataljonschefen beordret antændelse af bavne nr. 7. Kompagniet ville frem til løbegraven, men da det mødte chefen for det nedkæmpede 1. kompagni, premierløjtnant Linnemann, tog man i stedet stilling i skovens vestkant og beskød fjenden støttet af to feltpjecer fra 9. batteri.

På dette tidspunkt sendte kaptajn Mathiesen en situationsmelding til såvel Regimentet som til Divisionen, men ingen af ordonnanserne nåede frem. Kompagniet plus de forsprængte styrker, der havde sluttet sig til det, holdt stillingen et kvarters tid, men nu også angrebet i flanke og ryg fra skoven måtte det trække sig tilbage mod sydøst i retning af Ulkebøl Nørremark under svære tab. I skoven afskar fjenden tilbagetogslinjen for en del af styrken, og adskillige faldt i fangenskab inklusive bataljonschefen samt cheferne for 1. og 2. Kompagni. Også de to feltkanoner blev fjendens bytte, da beskydning på kloshold forsinkede påprotsningen, og kanonerne efter et øjebliks kørsel blev omringet og måtte overgive sig. Under fortsat kamp fortsatte resten af kompagniet mod sydøst og traf her, hvad der var tilbage af 5. Kompagni. Efterhånden fri af forfølgelse nåede de tilsammen blot ca. 100 mand Nørremark Skov, og ved det østlige skovbryn nær brigadehovedkvarteret blev de mødt af to kompagnier fra 18. Regiments 2. Bataljon under fremrykning.¹⁴⁵ Derfra fik de ordre til at fortsætte til Hørup Kirke.¹⁴⁶

I løbegraven syd for Skovfogedbatteriet kæmpede stadig mandskab fra forskellige enheder, men under ild ikke blot fra fjenden i land, men også fra artilleriet på Sundevedsiden, måtte de langsomt trække sig tilbage og forlod endelig løbegraven omkring indskæring 4 for at tage stilling ved Rønhavevejen, da der kun var omkring 100 mand tilbage. Mindre end en time efter landgangen var således fem af 4. Regiments kompagnier (1., 2., 4., 5. og 7.) reelt ophørt med at eksistere.¹⁴⁷

Brigadechefen, oberst Faaborg, var efter inspektion netop vendt tilbage til sit kvarter, da overgangen begyndte. Geværildens voldsomhed overbeviste ham om

Formentlig kam-
pen ved S-kanten
af Arnkils Skov,
næppe “Rønhave
Skov”, der slet
ikke omtales.
Kunstneren hav-
de gjort tjeneste
på Als men var i
12. Regiment i 7.
Brigade og havde
derfor forladt
øen inden den
29/6. (Træsnit.
Illustreret Tiden-
de efter forlæg af
Bernhard Olsen.
Det Kongelige
Bibliotek)

alvoren af angrebet, og han lod *Rolf Krake* alarmere. Derefter søgte han gennem direkte indsats at stabilisere situationen. Hans rekognoscering til hest i terrænet op mod Arnkils Skov blev dog afbrudt af skydning fra skovbrynet, og han sendte en ordonnans for at alarmere de eneste reserver, han havde til rådighed: 6. og 8. Kompagni ved Rønhave Barakker. Men endnu inden denne forstærkning nåede frem, søgte han at fratage fjenden kontrollen over sydkanten af Arnkils Skov ved at samle de forsprængte styrker, der stod i terrænet nord for Rønhave. Det var som nævnt kun omkring 100 mand fra forskellige kompagnier. Det lykkedes den svage styrke at trænge ind i skoven, men udflankeret på begge sider måtte obersten snart trække den tilbage. Han selv blev såret, og en betydelig del af styrken taget til fange.

Da 8. Kompagni under løjtnant Thrane nåede frem, beordrede oberst Faaborg kompagniet til at gå gennem terrænet op mod skoven. Under fremrykningen blev styrken beskudt fra et hegn syd for skoven; der opstod nogen uorden, obersten overtog igen direkte kommandoen, og fremrykningen fortsatte. Fjenden fik imidlertid forstærkning, og kompagniet blev trængt tilbage, nu også under kraftig ild fra venstre flanke. Kompagnichefen blev såret, tilbagetrækningens karakter nærmede sig snart flugt, og da kompagniet mødte 6. Kompagni, der under fremrykning mod nord havde lidt en del tab, smittede uroen i 8. Kompagni de fremrykkende tropper. Trods officerernes anstrengelser for at genskabe orden blev resultatet almindelig opløsning, også 6. Kompagni blev sprængt, og dets chef, kaptajn Bodin, kunne kun samle i alt et halvhundrede mand fra begge kompagnier og føre dem mod sydøst til Nørremark Skov og siden efter ordre videre til Hørup.

Oberst Faaborg sendte nu sin adjutant, premierløjtnant Zachariae, til Divisionen med melding om situationen og for at anmode om assistance. Selv modtog obersten melding om, at der på regimentets højre fløj kun fandtes sparsomme

rester af forskellige kompagnier, og han gav ordre til, at hvad der var tilbage af 4. Regiment, så snart der kom hjælp, skulle gå til Hørup Kirke mhp. at reorganisere.¹⁴⁸ Ved mønstringen af regimentet var der kun 8 officerer, 22 underofficerer og 180 menige tilbage.¹⁴⁹ Det var 1/8 af den oprindelige styrke.¹⁵⁰

På det tidspunkt, lidt efter kl. 3, havde fjenden i to echeloner overført 7½ bataljon med stabe, men altså intet artilleri. Divisionschefen, general Manstein, var gået i land en halv snes minutter tidligere med 2. Echelon og havde således i modsætning til Steinmann i Ulkebøl direkte indflydelse på sine styrker.

Brigaden Roeders fem bataljoner stod mod nordøst i sydkanten af Arnkils Skov med 64. Regiment på venstre fløj og 24. Regiment på højre, således at to kompagnier var fremskudt for at sikre kontakten med Brigaden Goebens 2½ bataljon. De stod syd for Skovfogedhuset og vest for vejen til Rønhave med II bataljon af 55. Regiment plus to kompagnier af 15. Regiment. Et par hundrede meter sydligere stod II bataljon af 15. Regiment.¹⁵¹ I 3. echelon skulle resten af Brigaden Goeben overføres, dvs. I og III Bataljon af 55. Regiment, to kompagnier af 15. Regiment og jægerbataljonen; men dette blev indtil videre forhindret af *Rolf Krake*.¹⁵²

Ombord i panserbatteriet var løjtnant Normann kl. godt 2 netop ved at aflægge rapport til vagthavende officer om sin patrulje i Als Fjord, da de begge hørte heftig geværskydning i retning af kysten syd for Arnkilsøre. Løjtnant Normann purrede omgående skibschefen, som gav ordre til almindelig udpurring og lidt senere til at gøre klar til at gå, hvorefter Normann til maskinen prægede ordren om at rejse damp. Mandskabet kom på dækket, køjerne blev stuvede i finkenettet omkring tårnene, og folkene bemandede spillet for at lette anker. Lønningen blev slået ned, ankeret lettet, kattet og kippet, det sidste mens skibet allerede var under gang.

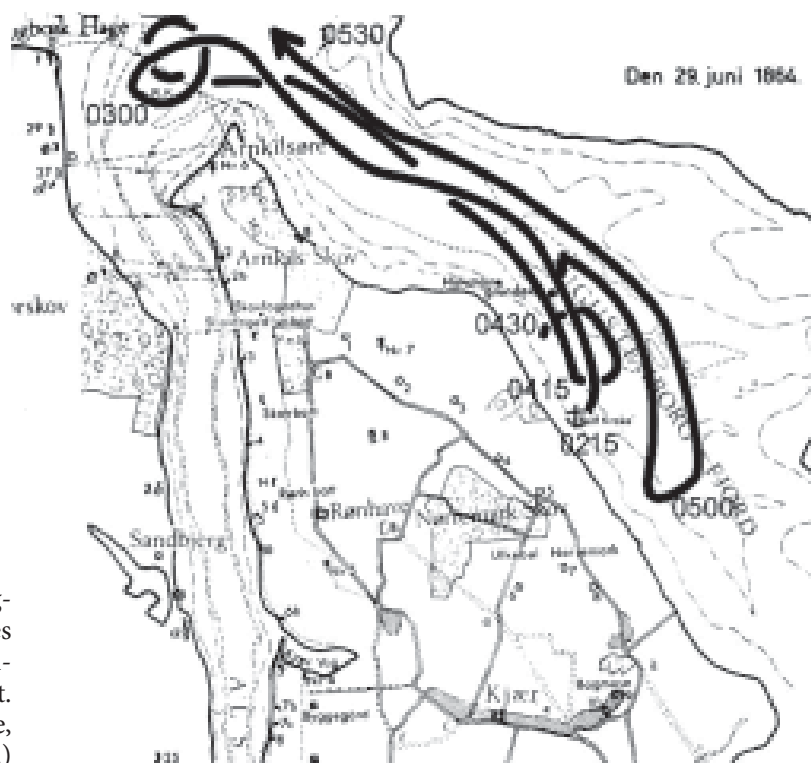
Det er usikkert, om *Rolf Krake* fra sin plads vindret med stævnen mod VSV kunne gå frem, eller, som lodsens rapporteret, først måtte gå bak for at kunne svaje uden at løbe på land, men under alle forhold blev man forsinket i nogle minutter for at modtage ordonnansen, som gav signal fra broen ved Ulkebøl Nørre-mark og roede ud i en jolle. Han havde imidlertid intet at melde, og senest henad halv tre stævnede panserbatteriet ud ad fjorden.¹⁵³

Bavnerne i land så vel som de aftalte signalblus, "*Overgang på højre fløj*" var da blevet tændt.¹⁵⁴

Mellem 0245 og 0300 nåede panserbatteriet under stadig beskydning fra landbatterierne den position mellem Arnkilsøre og Snogbæk, lodsens havde fået ordre til.¹⁵⁵ Man kunne derfra se ned i Alssund, hvor en stribe både tæt pakket med infanteri fyldte farvandet. Man beskød bådene, først med kardæsker og derefter på grund af afstanden, ca. 1800 m, med granater. Skydningen gjorde tilsyneladende god virkning, idet først den nærmeste række og siden også bådene nede ved Sottrup Storskov hastigt søgte mod nærmeste land, og snart var sundet næsten tomt for både. Desuden beskød man batterierne i land.

Ombord på *Rolf Krake* havde man ingen mulighed for at bedømme situationen på Kjærhalvøen, men skydningen i land trak stedse længere syd- eller sydøst

Forfatterens indte-
ning af Rolf Krakes
bevægelser med om-
trentlige klokkeslæt.
(på Plan 54 i Bjørke,
et al.)

og blev dertil svagere. På baggrund af det store antal både og joller i sundet, som han havde observeret, og som følge af den tid, preusserne havde haft til at krydse sundet, førend han nåede frem, formodede kaptajn Rothe, at han var kommet for sent til at forhindre overgangen,¹⁵⁶ og følte sig nu overbevist om, at de preussiske styrker havde fået fodfæste på Als og ikke kunne forventes drevet tilbage.

Set i sammenhæng med det beskrevne sammenbrud af 4. Regiments modangreb var denne vurdering korrekt. *Rolf Krake* var kommet mindst en halv time for sent til at reducere overgangen til en størrelse, som Faaborgs brigade kunne håbe at inddæmme og man senere kunne have nedkæmpet med Alskommandosens samlede styrke.

Hvis overgangsstyrken havde fået fodfæste, var det jo Rohdes ordre af 2. maj, som siden var blevet bekræftet, at han efter konduite skulle forlade sin plads og fra Augustenborg Fjord søge at støtte egne tropper i land samt optage forsprængte styrker. Efter konference med næstkommanderende beordrede han *Rolf Krake* tilbage til Augustenborg Fjord for at støtte de retirerende danske styrker, og under skudveksling med batteriet på Snogbæk Hage forlod *Rolf Krake* munden af Alssund. Tidspunktet er usikkert, men efter antallet af afgivne skud, 8 kar-dæsskud og 108 granatskud, må der være forløbet tre kvarter til en time, dvs. til ca. 0345.¹⁵⁷ Med en skudkadence på to skud hvert tredje minut vil 116 skud med jævn skudafgivelse fra fire kanoner kræve 44 minutter.

Beskydningen fra land havde ikke medført større skader på skrog, tårne eller kommandopost, mens riggen blev noget forskudt.¹⁵⁸ Man søgte at sende et

fartøj i land ved Ulkebøl Nørremark for at indhente oplysninger om situationen, men båden blev beskudt med geværild "*fra et krat eller gærde*". Kampen i land trak hørligt længere mod syd, man fandt derfor ikke længere, at der var håb om at kunne yde assistance til hæren på Kjærhalvøen og stod udad. Omtrent udfor Halvmånegrunden mente man alligevel at høre forstærket skydning som bevægede sig nordpå, vendte ved at gå frem og bak, og holdt igen sydpå, men ilden svækkedes på ny og trak sydover. På det tidspunkt blev panserbatteriet beskudt med feltartilleri fra Arnkils Skov,¹⁵⁹ idet to 6-punds kanoner af Batteri Nr. 2, det eneste overførte, blev afgivet til beskydning af *Rolf Krake* i fjorden.¹⁶⁰ Man hørte skydning ved Hardeshøj på Nordals og troede at se både på Als Fjord. Uden håb om at kunne yde videre assistance vendte panserbatteriet da lidt før kl. 5 og stod definitivt fjorden ud. Ved passagen af Alssund sås ingen både der, og kursen blev sat mod nord under stadig skudveksling med landbatterierne.

I Stegsvig, der var under ild fra Noldtang og Varnæs, lå hjuldampskibet *Hertha* og kanonbåden *Willemoes* med to kanonchalupper. Disse skibe bragte *Rolf Krake* i sikkerhed i to vendinger ved at surre dem til styrbordsiden og således delvis dække dem med sit skrog, samtidig med at panserbatteriet i videst muligt omfang besvarede fjendens ild. De ankrede ved broen ved Nørreløkke for sammen med sluppen *Larsens Plads* at tage 1. bataljon af 6. Regiment ombord og sejle dem til Fåborg, mens *Rolf Krake* fortsatte til sydsiden af Als for om nødvendigt at forhindre en fjendtlig overgang til Kegnæs.¹⁶¹

I Stegsvig lå også jagten *De fire brødre* lastet med kul til dampskibene og proviant til kanonbådsdelingen. Den var forladt af sin besætning og blev boret i sæk for ikke at falde i fjendens hænder. *Kanonchalup nr. 19* i Sandvig og kanonjollen *Baagø* i Hardeshøj blev begge sprængt af deres mandskab i løbet af formiddagen den 29., eftersom man ikke mente at kunne få dem ud. Besætningerne marcherede til Nørreløkke.

Da *Rolf Krake* mellem 0330 og 0345 forlod sin position ved Arnkilsøre, genoptog fjenden overfarten inklusive overførslen af artilleri.¹⁶²

Allerede tidligere, noget efter kl. 3, havde general Manstein imidlertid beordret generel fremrykning mod sydøst med højre fløj ved Alssund. Vejen fra Arnkils Skov mod Rønhave skulle danne skillelinje mellem brigaderne Goeben og Roeder, men efterhånden som general von Goebens øvrige 3½ bataljoner blev overført og sluttede op, måtte Roeder trække længere mod øst for at give brigaden Goeben plads.¹⁶³ En halv time senere stod v. Goebens styrker mellem sundet og gårdene ved Kjær landsby, og Brigaden Roeder i forlængelse heraf nordvest for Nørremark Skov.

Kommandoen på Als (Divisionen) med kvarter i Ulkebøl præstegård modtog hele den første time efter angrebet tilsyneladende ingen melding om angrebet eller kampens forløb. Også her var det lyden af geværild og de tændte bavianer, som fortalte, at Kjærhalvøen var under angreb, og mellem 0230 og 0245 alarmerede Divisionen styrkerne overalt på Als og telegraferede til Overkommandoen i Odense: "*Fjenden angriber*". Formuleringen "*Fjenden angriber*" refererede

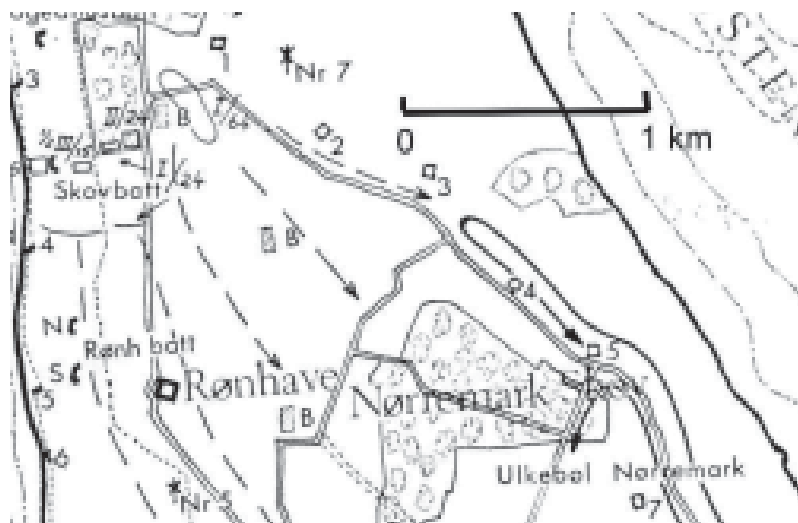

Generalmajor August Karl F. C. von Goeben. (www.archivportal-d.de)

utvetydigt til forholdsordren for de enkelte afdelinger, og yderligere var derfor umiddelbart overflødig, fraset måske oplysning om hvor, men kun 6. regiment på Nordals fik oplysning om angrebssted: "... langs Als Sunds snevre Del"¹⁶⁴

Oberst Kauffmann, *chefen for 2. Brigade*, der udgjorde divisionsreserven, blev vækket 0215 med melding om artilleriild og at baverne var tændt. Han beordrede sine afdelinger til alarmpladserne ved Sønderborg-Augustenburg vejen, og da han intet hørte fra Divisionen, red han henad kl. 3 til hovedkvarteret for at udbede sig ordrer. Til lyden af drønene fra *Rolf Krakes* kanoner modtog han orientering om angreb med formentlig 3 a 4 bataljoner ved Arnkilsøre, muligvis blot en afledningsmanøvre før det egentlige angreb, som måtte forventes ved Sønderborg, og general Steinmann gav Kauffmann befaling til at støtte 4. Regiment med et regiment. Måtte 4. Regiment opgive Arnkils Skov ville linjen Rønhave – Nørremark Skov udgøre en god optagestilling. Generalen vidste tydeligt nok ikke, at netop dér fandt de sidste kampe sted, og at 4. Regiment var ophørt med at eksistere som kampenhed.¹⁶⁵

18. Regiment var oberst Kauffmanns naturlige valg. Dets 1. bataljon havde afgivet 3½ kompagni til fæstningsarbejde nær Fiskebækgård lige syd for Kjær Vig, det sidste halvkompagni var allerede på vej dertil, og hele 2. bataljon stod få hundrede m fra divisionshovedkvarteret. Oberst Kauffmann red dertil og beordrede bataljonschefen til at sende to kompagnier ad landevejen mod Ulkebøl Nørremark og to andre ad kolonnevejen øst om Kjær mod vestkanten af Nørremark Skov. Samtidig sendte han ordre til 1. bataljon om at rykke frem over Rønhave, alt som støtte for 4. Regiment. Den forudsætning var imidlertid ikke længere op-

Ca. 0315-0400:
Oberst Faaborg ved
Nørre- og Ulkebøl Skov
og de to østlige
kompagnier af 18.
Regiment.
(Bjørke, et al.)

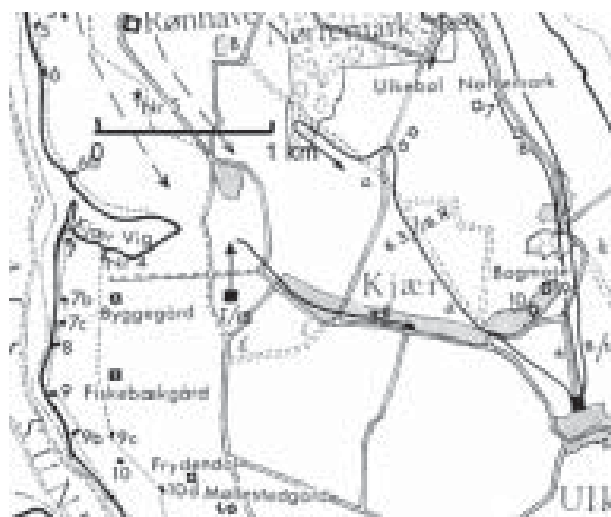
fyldt, og uventet løb alle tre styrker ind i hård kamp med overlegne preussiske styrker.

De to kompagnier i vestkanten af Nørre- og Ulkebøl Skov traf oberst Faaborg, som gav styrkens chef, major Weyhe, ordre til at fortsætte mod Rønhave langs skoven, som derved kom til at skille dem fra de to østlige kompagnier. Fra skoven blev de beskyttet af seks kompagnier af det 64. Regiment, Brigaden Roeder, og tog selv stilling i skovkanten og bag et gærde, men da de blev angrebet frontalt og i højre flanke, måtte de trække sig tilbage med tab. De var imidlertid uset blevet omgået, og en stor del inklusive major Weyhe blev taget til fange, mens fjenden satte sig fast i skovbrynet og en gård overfor på vejens sydside. Resterne af de to kompagnier gik tilbage mod Kjærs østende.

Oberst Faaborg var redet de 600 m tilbage mod nordøst, hvor han ved Nørre- og Ulkebøl Skov traf på det bageste af de to østlige kompagnier fra 18. regiment. Han beordrede standsning, men efter nogen tøven til alligevel at fortsætte fremrykningen ad Nørre- og Ulkebøl Skov. Det skete, men da der hørtes heftig skydning i sydvest, mens det forekom roligt længere fremme, beordrede obersten kompagniet gennem skovhjørnet og i løb mod sydvest ad vejen langs skoven. Kompagnichefen ønskede sine skyttedeler frem, men oberst Faaborg mente at vejen var fri, og kompagniet fortsatte løbet i sektionskolonne, da de forude så et par kompagnier af 64. Regiment nær gården (nr. 6). Den fjendtlige styrke skød imidlertid ikke umiddelbart, så nærmest ud til at ville overgive sig, og kolonnen fortsatte løbet til den på kort hold blev ramt af en salve, der blandt andre sårede oberst Faaborg, som stadig var til hest. Kolonnen standsede og tog kampen op, men angrebet såvel frontalt som i begge flanker led kompagniet svære tab, også kompagnichefen blev såret, og oberstens sår viste sig dødeligt. Kort efter kom oberst Kauffmann til og befalede kompagniet tilbage ad Nørre- og Ulkebøl Skov.

Det forreste af de to kompagnier, som ikke havde modtaget oberst Faaborgs ordre om at løbe mod sydvest, var fortsat alene langs Nørre- og Ulkebøl Skovs østside,

Ca. 0315-0415: Oberst Faaborg ved gård nr. 6 samt fremrykningen af major Weyhes to kompagnier og kaptajn Strickers 1. Bataljon af 18. Regiment. (Bjørke, et al.)

da det blev beskudt fra højre side af vejen og kort efter tillige fra skoven. Således under dobbelt ild led styrken svære tab, kompagnichefen blev hårdt såret, og kompagniet måtte trække sig tilbage. Også de blev af oberst Kauffmann befalet tilbage mod Ulkebøl og stødte til regimentet ved østenden af Kjær landsby.¹⁶⁶

Lidt forsinket for først at få ordnet styrken marcherede 1. Bataljon under kaptajn Stricker lidt før kl. 4 ad Rønhavevejen mellem Kjær Vig og Kjær landsby mod nord. Her mødte bataljonen de forreste enheder af Brigaden Goeben, som beskød dem fra nogle huse og hegn nord for landsbyen. Bataljonen udviklede med to kompagnier i forreste linje og to bagved, og på venstre fløj sluttede de tre delinger af 4. Regiments 3. Kompagni, der som nævnt indtil da havde været uvirksomme, sig til bataljonen efter ordre fra Alskommandoen.

Kampen udviklede sig hurtigt, idet bataljonen både blev angrebet frontalt og på begge flanker af to bataljoner af 15. Regiment plus dele af 55. Regiment, det mandshøje korn gjorde det umuligt for bataljonschefen at få overblik over situationen, og fjenden truede med at trænge ind nordfra i Kjær landsby. Bataljonen blev derfor nødsaget til at trække sig tilbage omkring vejen ind i Kjær ned mod Ulkebøl. Her stilnede kampen af omkring 0430. General v. Goeben havde fået ordre til at unklade videre fremrykning, indtil feltartilleriet var på plads, fordi man forventede hårdnakket modstand fra højderne omkring Sønderborg. Brigaden stod da med højre fløj ved Allsund nær Kjær Vig, centrum sydvest for Kjær landsby og venstre fløj ved vejen fra Kjær op mod Ulkebøl Nørre- og Søndre.

At brigaden Goeben kunne trænge frem mellem Kjær Vig og Kjær og derved omgå 18. Regiments 1. Bataljon, skyldtes en uheldig deployering ved 6. Brigade, der dækkede kysten fra Kjær Vig til forbi Sønderborg. Ved alarmeringen lidt over kl. 2 var brigadeforstanderen, oberst Bülow, straks redet til Baunehøj syd for gården Engeshøj. På vejen modtog han melding fra 5. Regiment om "Stærk Gevær- og Kanonild nord for Kjær Vig...", snart suppleret med melding fra regimentets 2. Bataljon, som stod nærmest vigen, om broslagning nord for Storskoven, og fra

højen så og hørte oberst Bülow selv den voldsomme kanonade fra Sundevedsiden og af og til geværid i retning af Arnkilsøre. Også Sønderborg Slot og byen tog fjenden under ild.

Ca. 0245 modtog obersten meldingen "*Fjenden angriber*" fra Divisionen og handlede i overensstemmelse med sin forholdsordre. Da han ikke anså et angreb mellem Kjær Vig og Sønderborg for sandsynligt, beordrede han omgående reservekompagnerne fra både 5. og 10. Regiment posteret ved Sønderborg-Rønhave Vejen, rede til at rykke nordpå.

Ordren gav han mundtlig til regimentscheferne, som opholdt sig på Engeshøj. Chefen for 5. *Regiment*, major Myhre, gav skriftlig ordre direkte til 1. Bataljons reservekompagnier og red selv til 2. Bataljon for bedre at kunne orientere sig om situationen. Derfra så man tropper syd for Rønhave, men det var usikkert, om det var egne eller fjendens. Ved 7. kompagni på bataljonens højre fløj mødte han imidlertid forsprængte styrker fra 4. Regiment på vej sydpå, og ved Rønhave stod tropper, som måtte være fjendtlige.

Major Myhre var opmærksom på nødvendigheden af at forsvare området mellem Kjær Vig og landsbyen, men mente det ikke gennemførligt med blot ét kompagni. Han ville derfor samle regimentet og befalede – i strid med Brigades ordre – hele 2. Bataljon tilbage til samling nord for Engeshøj, ca. 1.000 m sydlige end Kjær Vig. Derved skabte han en åbning mellem 5. Regiment og 2. Brigades styrker og blotlagde derved 2. Brigades venstre flanke, så Brigaden Goeben kunne trænge ned vest og syd om Kjær landsby. Til Brigaden meldte han kl. ca. 4: "*Højre Fløi i stærk Tilbagegang. 5. Regiment trækker sig tilbage mod Engeshøj*".¹⁶⁷

Kort efter alarmeringen havde chefen for 5. Regiments 1. Bataljon, kaptajn Hammer, ved reservekompagnerne i forbindelsesgraven set fjendens overgang ved Storskoven og nord herfor. Han var derfor redet til de to kompagnier i løbegraven nær kysten for at orientere sig, og da han vendte tilbage til reservekompagnerne, var de afmarcheret til Rønhavevejen som beordret af regimentschefen direkte. Kaptajn Hammer forventede, at de to kompagnier i løbegraven også ville modtage en ordre direkte, fandt reservekompagnerne og lod dem stille op, så de kunne tjene som reserve for 2. bataljon.

De to kompagnier i løbegraven modtog imidlertid ingen ordre, og først da 2. Bataljon lidt efter kl. 4 gik tilbage, fik de at vide, at hele regimentet skulle samles ved Engeshøj. De blev beskudt i højre flanke kort før afmarchen, der tidligst har været kl. 0430, for fjenden kan vanskeligt for dette være nået ned i løbegraven så langt syd for Kjær Vig.

Oberst Bülow, som siden "*Fjenden angriber*" intet havde hørt fra Alskommandoen, modtog nu en melding, afsendt kl. 0400: "*Fjenden har taget Arnkils Skov. 18. Regiment er marcheret nordpaa. En Bataillon af 3. Regiment er beordret til Morgenstiernes Gaard. Efter Omstændighederne maa Reserverne nærmes mod høire Fløi*".

Efter denne ordre ville oberst Bülow lade 5. Regiment rykke frem til Kjær ad vejen mod Rønhave med 10. Regiments 2. Bataljon i reserve og 1. Bataljon til

dækning af Sønderborg, men næsten samtidig kom meldingen fra major Myhre om 5. Regiments tilbagetrækning. Ordonnansen fik straks mundtlig ordre med om, at Regimentet skulle forblive ved Kjær Vig, men denne nåede ikke frem eller også for sent til at afværge tilbagegangen, og ca. 0430 stod regimentet tæt nord for Engeshøj.¹⁶⁸

I samme tidsrum rykkede kaptajn Hammer i mangel på ordre med de to reservekompagnier hastigt frem ad Rønhavevejen for at støtte 2. Bataljons højre fløj, som han forventede at finde ved Kjær Vig. Men i stedet for 2. Bataljon blev han mødt af Brigaden Goeben, der ca. 0445 var blevet forstærket med det først landsatte batteri 6-punds Kanoner.¹⁶⁹ Med ankomsten af kanonerne havde den preussiske brigade igen tilladelse til at rykke frem og var i færd med at besætte løbegraven og forbindelsesgravene, hvorfra den med god dækning heftigt beskød den danske styrke i flanken. Kaptajn Hammer blev derfor tvunget til at gå tilbage. En ordonnans, som blev sendt efter assistance, faldt i fjendens hænder, men major Myhre så styrkens vanskeligheder og sendte 1. Kompagni, siden også 3. Kompagni til at dække den venstre flanke, og samtidig sikrede han med 7., 8. og til slut også 2. Kompagni forbindelsen til 10. Regiments styrke ved Sønderborg.

På oberst Bülow's ordre lød da lidt efter kl. fem hornsignalet: "5. Regiment fremad", og signalet blev gentaget af regimentets hornblæser. Ført af kaptajn Hammer rykkede 6., 5., 1. og sidst 3. Kompagni frem med påsat bajonet og trængte preusserne, 1½ bataljon af 55. Infanteriregiment, tilbage mod Kjær, indtil et tæt hegn umuliggjorde videre fremrykning. Der beskød modstanderne hinanden fra hver sin side gennem hegnet, uden at det førte til nogen bevægelse, og da fjenden samtidig fik forstærkning i front, endnu 1½ bataljon, og rykkede frem i løbegravene på bataljonens venstre flanke, mens Jægerbataljon nr. 3 truede den højre, blev stillingen uholdbar, tabene var betydelige, og Bülow befalede signaleret: "5. Regiment tilbage".

Det var lige ved at være for sent. Kaptajn Hammer måtte vige østud for ikke at blive omgået, og derved opstod en åbning på hans venstre side, hvor 55. Infanteriregiment kunne kile sig ind og angribe anden linje, 7., 8. og 2. Kompagni, der led svære tab under deres tilbagegang mod sydøst.

Her som tidligere udmanøvrerede de preussiske enheder let de danske ved fleksibel og aggressiv optræden, hvor man udnyttede åbninger og passerede danske enheder og truede deres flanker.

Regimentet blev samlet ved Sundsmark hvor det, skønt svækket, holdt stand for at støtte 10. Regiments tilbagegang.¹⁷⁰

Brigaden var tildelt et halvbatteri af 2. Batteri, og ved alarmeringen samlede batterichefen, premierløjtnant Nielsen, på eget initiativ halvbatteriet på kanonplacementet ved Kjær. Da kampen fandt sted nordligere, rykkede han dernæst frem mod Rønhave, men dårlig observation og manglende infanteristøtte fik ham til at vende om og gå tilbage til placementet af frygt for at blive overrumplet. Der forelå stadig ingen ordre fra Brigaden. Først meget senere modtog han ordre om at gå langsomt tilbage og da mod Kjær-Ulkebøl og senere Ulkebøl Kirke. Til

skud kom batteriet ikke. Heller ikke det andet halvbatteri, som stod i reserve ved Vollerup og var stillet til rådighed for 6. Brigade, kom i anvendelse.¹⁷¹

10. Regiments 1. Bataljon havde dækket Sønderborg og 2. Bataljon støttet 5. Regiments venstre fløj, men blev kun i ringe omfang involveret i kampene. Som general von Goebens styrker trængte frem mod sydøst, truede de imidlertid med at afskære regimentets tilbagegangsmulighed. Usikkerhed om omfang og tidspunkt for tilbagetrækning i 1. Bataljon førte til ordre og kontraordre, og resultatet blev en slet koordineret retræte gennem Sønderborg mod Sønderskov, mens 2. Bataljon tog stilling nordøst for byen for at holde vejen åben, idet den troede sin højre fløj i kontakt med 6. Regiment. I virkeligheden var kontakten kun med løsrevne dele af regimentet. Men i forventning om massiv modstand ved Sønderborg var fjenden bremset op for at reorganisere, og dette gjorde det muligt for 2. Bataljon at holde stillingen i henimod en halv time.

Størstedelen af 1. Bataljon nåede til Sønderskov, men spredte afdelinger blev omgået og taget til fange.

To delinger af 1. Kompagni blev forsinket ved at gå langs stranden; også de så sig afskåret, men fik kontakt med kanonbådene *Thura* og *Buhl* ved kysten og blev sat over til Kegnæs.¹⁷²

Fjenden blev heller ikke stående uvirksom nord for byen. Dele af 15. og 55. Regiment trængte frem langs stranden, og henad 0630 øgede hovedstyrken af Brigaden Goeben presset på 2. Bataljon, som måtte trække sig tilbage mod Sønderskov. Da bataljonen nåede frem, havde 2. Brigade og 5. Regiment allerede forladt stillingen Ulkebøl-Sønderskov. Allerede før kl. 6 var Sønderborg i fjendens besiddelse, og da general v. Goebens styrker rykkede ind i byen, fandt de slesvigske soldater, som havde gemt sig i husene og nu overgav sig frivilligt. Ved at desertere havde de reduceret deres afdelingers styrke ganske væsentligt; således resterede af 6. Kompagni blot 50 mand da kompagniet forlod Sønderborg.¹⁷³

Kl. 4. havde general Steinmann opholdt sig i sydøstkanten af Kjær. Det var derfra, at han havde sendt melding til 6. Brigade om at nærme reserveerne til højre fløj, og da havde han allerede gjort sig klart, at 18. Regiment ikke kunne vinde frem alene. Han befalede derfor oberst Kauffmann, som et kvarter senere kom for at melde om situationen, at lade 2. *Brigades 3. Regiment* rykke frem for sammen med 18. at trænge fjenden tilbage. Kaptajn Schönning 1. Bataljon skulle rykke frem gennem Kjær, og kaptajn Krabbes 2. Bataljon følge Nørremarksvejen mod nord. Ordren blev overbragt regimentet af ordonnansen og var fremme ca. 0430. Endelig telegraferede Steinmann kl. 0420 til Overkommandoen: "*Vi ere engagerede i en meget hidsig Fægtning paa Kjær Halvø; send snarest Transportmidler til Kegenæs*".¹⁷⁴

På fjendens side ventede Brigaden Goeben med seks bataljoner mellem Kjær Vig og Kjær som nævnt en tid på forstærkning med artilleri, og Brigaden Roeder rykkede med fem bataljoner frem mod sydøst gennem Kjær og over markerne nordøst for landsbyen, mens to bataljoner af Divisionen Wintzingerode var over-

Ca. 0430-0530: 6. Brigades kamp og kampen om Kjær Landsby.
(Bjørke, et al.)

ført og under samling syd for Arnkils Skov afventede resten af divisionens ankomst.

Lidt før kl. 5 var 3. *Regiments 2. Bataljon* ad Nørremarksvejen nået forbi Bagmosen og krattet nordfor. Da bataljonen stod udviklet rede til angreb og havde etableret kontakt med de forslæede enheder af 18. *Regiments 2. Bataljon*, beordrede oberst Kauffmann fremrykning over det åbne terræn syd for Nørremark Skov mod fjendens venstre fløj. Der stod Brigaden Roeders Infanteriregiment nr. 64. Kaptajn Krabbe lod rykke frem med tre kompagnier i første linje og ét i reserve, og på hans højre fløj sluttede dele af 18. *Regiments 2. Bataljon* sig til. Imidlertid blev både han selv og hans adjutant hurtigt såret, så føringen af bataljonen ophørte, og forbindelsen mellem kompagnierne var yderligere vanskelig at holde i det kuperede landskab med højt korn og tætte hegn. 3. Kompagni på venstre fløj kom meget tæt på Kjær og blev hurtigt involveret i 1. Bataljons kamp i landsbyen, og 8. Kompagni, der som reservekompagni sammen med styrken fra 18. Regiment gik bag højre fløj, blev involveret i kamp med en stærkt overtallig fjendtlig styrke lige syd for skoven og måtte trække sig tilbage.

Også 4. og 7. Kompagni i midten, der stod overfor II *Bataljon* af 64. Regiment, kom fra hinanden. 7. Kompagni rykkede frygtløst frem i kæde gennem det høje korn imod overmagten, der havde dækning bag et hegn, og skytter derfra rev kompagniet op, kompagnichefen og en delingsfører med flere af folkene faldt, mange blev såret eller taget til fange, og rester af kompagniet gik ned mod

Kjær, men blev overmandet der og spærret inde på en gård. 4. Kompagni handlede mindre frygtløst, afstod fra fremrykning med påsat bajonet gennem korn og hegn mod en usynlig fjende og trak i stedet ned for at slutte sig til kampen i Kjær.¹⁷⁵

Sideløbende hermed rykkede kaptajn Schønning med 3. *Regiments 1. Bataljon* kl. 5 frem gennem Kjær med ét kompagni nord og ét kompagni syd for vejen og to kompagnier i reserve. I landsbyen holdt kaptajn Stricker med 18. *Regiments 1. Bataljon* plus 3. Kompagni fra 4. Regiment stadig stand på begge sider af vejen. Fra nordvest var Brigaden Roeder med to bataljoner af 24. Regiment samt fusilierbataljonen trængt halvvejs ind i landsbyen, og kaptajn Schønning angreb nu med hårdnakket energi fulgt af kaptajn Stricker med to kompagnier i terrænet nord for landsbyen, ét langs vejen og ét syd for den; også styrker fra regimentets 2. bataljon deltog snart i kampen. Målet var en generobring af landsbyen for at komme i kontakt med 6. Brigade, som man forventede var under fremrykning sydfra.

Terrænet gjorde, at kompagnierne kom til at kæmpe blandet mellem hverandre, men dette syntes kun at styrke troppernes ildhu i denne kamp med gentagne bajonetangreb gennem hegn for at fordrive fjenden eller fra hus til hus, gård til gård, mand mod mand med blanke våben og under betydelige tab på begge sider.

I begyndelsen så angrebet ud til at kunne lykkes, men fjenden fik forstærkning af en del af 3. Jægerbataljon, som i syd uset kom rundt og i ryggen på venstre flanke, så dele af 18. *Regiments 7. Kompagni* blev afskåret, og på højre fløj blev flanken truet af nu ankomne kompagnier fra 24. Regiment. Da dertil fremrykningen i front var gået i stå, indså oberst Kauffmann, at angrebet måtte indstilles, og styrkerne gå tilbage.

Oberst Kauffmann informerede general Steinmann, som erkendte, at man ikke kunne trænge fjenden tilbage fra Kjær, at heller ikke 6. Brigade havde kunnet vinde frem, og at han havde brugt sine sidste reserver. Kl. 0530 gav generalen ordre til at opgive kampen om Kjær og gå tilbage mod Ulkebøl Kirke, hvor 2. Brigade uden at blive forfulgt tog stilling mellem Augustenborg Fjord og Sønderborg med 3. Regiment på højre fløj og 18. Regiment på venstre; samtidig beordrede general Steinmann 6. Brigade tilbage.¹⁷⁶

Endelig telegraferede generalen kl. 0553 til Overkommandoen: *“Efter en heftig Kamp på Kjær Halvø og betydelige Tab gaaes nu tilbage for at ralliere mellem Ulkebøl og Sønderskov, hvorefter Retraiten fortsættes til Kegnæs”*. En lille time senere modtog han svar afsendt kl. 0617: *“Ønsker Divisionen Forstærkning?”*. General Steinmann takkede nej; havde han skullet vente på hjælp fra oberst Max Müllers 5. Brigade i Nyborg, var næppe nogen i styrken på Als kommet derfra. Kl. 0700 beordrede han almindelig tilbagegang til Kegnæs.¹⁷⁷

Tilbagegangen skulle dækkes af 2. Brigade. 3. Regiment med halvdelen af 1. Feltbatteri marcherede over Hørup Kirke, Mintebjerg og Skovby, mens 18. Regiment med halvdelen af 2. Feltbatteri gik via Hørup og Skovby. 6. Brigades 5. Regiment marcherede fra Sundsmark gennem Vollerup og videre som 18. Regiment.

Disse tre kolonner kom afsted på næsten samme tid, men store dele af 6. Brigades 10. Regiment, der var forsinket og opdelt i mindre enheder, blev afskåret og taget til fange. På en linje mellem Hørup Kirke og Høruphav tog 2. Brigades to regimenter stilling for at sikre 6. Brigades tilbagegang, og 5. Regiment kom glat igennem, men kun forsprængte dele af 10. Regiment nåede frem og igennem, mens 2. Brigade holdt de fremrykkende preussiske styrker på afstand.

Under den videre tilbagetrækning var der kun spredte arrieregardes kampe med de preussiske styrker, som ikke optog nogen energisk forfølgning, og ved Fjelby gjorde 3. Regiment holdt for at sikre oberstløjtnant Carocs fire kompagnier af 6. Regiment – de fire øvrige gik til Nørreløkke Bro for at blive indskibet. Ved Skovby holdt 3. Regiment på og sikrede 18. Regiments passage.¹⁷⁸ Kl. 1200 var de sidste tropper vel over Draget, som blev forsvaret af to kompagnier af 6. Regiment og en afdeling af Flådens mandskab med artilleri, mens 2. Brigade fik ansvaret for forsvar af Kegsnæs.

Indskibningen var begyndt ufortøvet om morgenen den 29. juni, men der var langt fra skibe og både nok, og general Steinmann anmodede telegrafisk Overkommandoen om at sørge for at skibe, der ankom til Fåborg og Assens, blev dirigerede tilbage til Kegsnæs. Overkommandoen havde dog allerede ved modtagelsen af hans telegram kl. 0420 iværksat afsendelse af alt disponibelt transportmateriel fra Fåborg, Assens og Svendborg, ligesom den beordrede landgangsbrigadens transportskibe til Kegsnæs.

Der var derfor hurtigt rigeligt med skibe og både, og indskibningen gik rask. Den 1. juli kl. 1400, da kanonerne var foraglede og ammunitionen kastet i vandet, forlod besætningen batteriet ved Draget og gik med det øvrige resterende mandskab ombord i kanonbåden *Thura* og dampskibet *Randers*. Kl. 1530 forlod de sidste tropper Als.¹⁷⁹

Fjenden havde ikke gjort meget for at hindre indskibningen. Den 29. juni kl. 0900 stod Brigaden Goeben ved Høruphav, brigaden Schmid af Divisionen Wintzingerode stod ved Hørup, mens resten af divisionen var på vej fra Kjær Halvø, og Brigaden Roeder stod ved Vollerup. Et angreb mod Draget, som var vel befæstet, mente man ville være for omkostningskrævende, og det skønnedes ikke muligt hurtigt nok at samle et tilstrækkeligt antal både til at sætte over Hørup Hav til Kegsnæs. Fjenden indskrænkede sig til rekognoscering med kavaleri og en enkelt gang med infanteri som veg, da de blev beskudt.¹⁸⁰

Tab

Den preussiske hærs tab ved erobringen af Als beløb sig til 33 officerer og 339 underofficerer og menige faldne og sårede.¹⁸¹ Den danske hær mistede 73 officerer og 3.019 underofficerer og menige af de 12.000 soldater på Als. Heraf var 216 dræbte, 236 sårede, 2.113 taget til fange (hvoraf 218 også var sårede) og 536 savnede. Af de savnede var 393 slesvigere, altovervejende fra 10. Regiment.¹⁸²

Analyse

Det kun lidt mere end symbolske forsvar

Forsvaret af Als var ved våbenhvilens udløb lavt prioriteret såvel i Krigsministeriet som i Overkommandoen, men af frygt for befolkningens reaktion var der ikke politisk mod til at opgive øen uden kamp. Som man viste såvel ved nedprioriteringen af Als' forsvar og derigennem fastholdelsen af den sidste del af Slesvig – fraset Ærø – som ved evakueringen af Fredericia-brohovedet, så man hverken udenrigspolitisk eller strategisk på situation og muligheder. I stedet havde man valgt svækkelse af Als-landforsvarets styrke til et minimum, halvhjertet forberedelse af forsvaret og til gengæld minutløs forberedelse af øens evakuering – som forløb i et næsten forbilledligt samarbejde mellem hær og flåde.

Den 22. april tillagde såvel regering som overkommando forsvaret af Als høj prioritet, men få dage senere skrev krigsminister Lundbye, at troppernes bevarelse og overgang til Fyn var vigtigere end at holde stillingen. Indtil våbenhvilen beholdt general Steinmann dog en anselig styrke på øen, men derefter beordrede krigsministeren, at Als for fremtiden skulle holdes "*svagt besat*". Hans afløser som minister, oberstløjtnant Reich, fandt, at Overkommandoen kunne beholde den aftalte styrke til øens forsvar, men noget holdningsskifte var der ikke tale om, og general Gerlach viste sig svag overfor ministeriet.

Steinmann ønskede "*idetmindste eet godt Regiment*", mindst én stærk eskadron, otte glatløbede og ti riflede svære fæstningskanoner med tilhørende mandskab samt et ingeniørkompagni. Overkommandoen svarede, at den måske kunne sende en eskadron og de glatløbede kanoner, ikke mere. Endnu den 18. juni søgte Steinmann at få et infanteriregiment mere, men Gerlach bøjede sig ikke. Tværtimod blev også den maritime styrke på foranledning af Overkommandoen svækket, idet marineministeriet accepterede allokering af *Esbern Snare* og *Geiser* til eskortetjeneste for landgangsbrigaden. Muxoll protesterede uden resultat.¹⁸³

På et tidspunkt, hvor man kunne forvente et angreb på Als, stod 5. Brigade, landgangsbrigaden, i Nyborg mhp. angreb på Femern. Dersom man virkelig ville forsvare Als, kunne 5. Brigade eller et regiment heraf være overført til øen. Om det alternativt havde gjort nogen reel forskel at placere brigaden i Fåborg, er mere usikkert. Sejltiden ville være kortere, men indskibning der, overfart til Kegnæs, landsætning og march til Kjærhalvøen ville stadig kræve mindst 8 timer efter alarmering, og på det tidspunkt ville fjendens antal med forholdsvis uhindret overgang utvivlsomt have oversteget Alskommandoens styrke inklusive 5. Brigades. En meningsfuld anvendelse af en reservebrigade ville som minimum have krævet en intensiv, aktiv, operativ og taktisk efterretningstjeneste, der kunne identificere overgangsforberedelser og varsle om disse, så den truede sektor kunne forstærkes rettidigt af denne reserve.

Svækkelsen af Muxolls styrke til forsvar af Als var allerede tidligere sket ved stationering af *Esbern Snare* ved Fænø fremfor i Stegsvig. Fokuseringen på Fyns

forsvar ses tydeligt heraf og af tvivlen så sent som den 26. juni om, hvorvidt man skulle stationere *Rolf Krake* ved Fænø fremfor ved Arnkilsøre.

Når man betænker kaptajn Muxolls opgaves omfang sammenlignet med von Dockums med den østlige østersøeskadre, var hans styrke urimeligt svag.

Ministeriets og Overkommandoens vægring ved at styrke forsvaret af Als skyldtes overbevisningen om, at fjenden først og fremmest ville søge at erobre Fyn, og angreb fjenden Als, måtte det ske ved en overgang over Als Fjord, og det havde Flåden til opgave at forhindre – hvorved man så bort fra, at også Muxolls styrke idelig var blevet reduceret – eller den måtte ske ved broslagning nær Sønderborg efter forudgående artilleriforbereelse, og så kunne man nå at sende forstærkning. Intet af dette viste sig at holde stik. De gentagne anmodninger fra såvel Alskommandoen som fra Eskadren burde have fået Overkommandoen til enten at opgive øen, hvis den udenrigspolitisk var blevet lige så betydningsløs, som den ved tabet af Dybbøl var blevet det militært, eller styrke dens forsvar.¹⁸⁴ “*En Rømning af Øen (ville) have været at foretrække fremfor et Forsvar med utilstrækkelige Kræfter*”.¹⁸⁵ Man satte sig solidt mellem to stole.

Overfor dette vægelsind stod den vægt, fjenden lagde på erobring af øen. Allerede i marts planlagde oberst Blumenthal en overgang over Als Fjord og var klar til udførelse, havde ikke vejrliget forhindret det, den 18. april havde general Goeben pålæg om, hvis forholdene var gunstige, at udføre en skinovergang ved Sottrup Storskov, men de gunstige forhold indtrådte ikke.¹⁸⁶ Da general Moltke ankom til operationsområdet, argumenterede han for erobring af Als for at sikre mest muligt land før våbenhvilen, og tanken slap ham ikke, mens politikerne handlede i London. Preusserne var dertil sikre på deres større styrke, i antal, i uddannelse og i artilleri, og de kendte deres modstanderes svagheder.¹⁸⁷

Moltkes uddannelse på den danske hærs landkadetakademi havde været nogenlunde samtidig med den lidt ældre Gerlachs. Det var først i 1822, at Moltke gik i preussisk tjeneste for at opnå bedre karrieremuligheder end i det økonomisk kriseramte Danmark.¹⁸⁸

Det uforløste operative samvirke mellem værnene

Forholdet mellem Hæren og Flåden var af væsentlig betydning for forsvaret af Als. Af de tre eskadrer var Muxolls den eneste, som skulle samarbejde direkte med hæren, og man må spørge sig, om et sådant samarbejde ikke forudsatte, at man havde fastlagt, hvem der havde det koordinerende ansvar? Eskadrechefen havde da også ordre til i videst muligt omfang at efterkomme Hærens ønsker og gjorde det i alt væsentligt.¹⁸⁹ Begge sider, Overkommandoen under general Gerlach og eskadren under orlogskaptajn Muxoll, havde dertil befaling fra deres ministerium til at komme til gensidig forståelse og hjælpe hinanden; alligevel lykkedes dette ofte dårligt. Tværtimod forværredes forholdet i maj-juni 1864 med gensidig manglende forståelse for den anden parts opgaver og problemer. Selvom de stadige forespørgsler og underretninger burde vise, hvad der var på færde, reagerede hverken Krigs- eller Marineministerium. Måske hang dette sammen med

et ligeledes dårligt forhold mellem ministerierne, der derfor ikke kunne blive enige om at delegere ansvaret for koordination.

Betingelserne for forsvar af mulige overgangssteder burde være gennemdrøftede mellem Alskommandoen og eskadrechefen under våbenhvilen enten ved Overkommandoen eller i København, indtil opnåelse af gensidig forståelse af parternes behov, problemer og realistiske muligheder. Dette synes ikke forsøgt, eller måske det ikke havde vist sig gennemførligt. I så fald kunne det synes nødvendigt at afløse kaptajn Muxoll som chef for Eskadren, ikke pga. hans militære dømmekraft eller handlinger, men alene pga. hans holdning til Hærens Overkommando, eftersom et godt samarbejde med Hæren ville have lettet den fælles opgave betydeligt.¹⁹⁰

Herimod skal dog indvendes, at Hæren savnede forståelse for, hvad Flåden faktisk kunne og navnlig ikke kunne yde ud over søtransport, og en afløsning af eskadrechefen ville derfor næppe have løst samarbejdsproblemerne. Man kan endda anføre, at Hærens officerer med krav, som gik ud over, hvad Flåden havde mulighed for at levere, undergravede samarbejdet. I stedet for at indgå i en meningsfuld forhandling forlangte de det umulige af Marinen, der ikke kunne spille med og derfor måtte sørge for fuld operativ kontrol over skibene og den taktiske måde, de blev indsat på.

Hærens overvurdering af Flådens muligheder viste sig fatalt i Alskommandoenes blinde tillid til den ret beset meningsløse "garanti" om at sikre Kjørhalvøens nordligste del mod "*at nogen betydeligere Landsætning af Tropper, vel højst 200 à 300 Mand, vil kunne finde Sted*". Det skal undre, at eskadrechefen direkte adspurgt den 21. juni ikke trak "garantien" tilbage, men blot tog et forbehold pga. sin forventede styrkereduktion, for kaptajn Muxoll vidste, og Alskommandoen burde have vidst, at ca. den første time efter alarmering ville Flåden intet kunne udrette for at forhindre landgang, og *Rolf Krake* derfor være uden relevans, dersom Alskommandoen ikke kunne præstere et effektivt kystforsvar til batteriet nåede frem.

For at samarbejdet skulle blive meningsfuldt, skulle det derfor – for begge værns vedkommende – bygges på en langt mere aktiv, taktisk varslingsgivende patrulje- og efterretningstjeneste med både fra begge værns side end den, der faktisk fandt sted efter 30. marts. Det var ikke alene panserbatteriet, der havde brug for tid til at blive kampklart. De forreste bataljoner skulle være i kyststillingerne og reserverne under samling mod det sandsynlige landgangssted, hvis forsvaret skulle gives en chance for at lykkes.

Endelig skal det bemærkes at evakueringen af Als forløb vellykket. Grundlæggende var der således forståelse i Flåden for Hærens behov og også vilje til at levere den støtte, man behøvede, når blot dette var formuleret klart og aftalt på forhånd.

Undersøgelseskommissionen ytrede da heller ikke kritik af kaptajn Muxolls samarbejde med Hæren.

Flådens dispositioner

Alskommissionen hæftede sig ved, at *Rolf Krake* først kl. ca. tre nåede sin station i munden af Alssund, og fandt, at Marinen derved ikke opfyldte sin aftaleforpligtelse, at forhindre landgang på Kegnæs nord for Storskoven.¹⁹¹ Dermed fortav den, at Eskadrens enheder var stationeret i fuld overensstemmelse med Armeens ønsker, og valget af specielt *Rolf Krakkes* ankerplads i Augustenborg Fjord var velbegrundet. Alarmeret på sin station efter et overraskelsesangreb, sådan som det skete, kunne batteriet ikke være fremme tidligere, og dette var da også undersøgelseskommissionens konklusion.¹⁹²

Rolf Krake kunne være kommet tidligere til overgangsstedet, hvis skibet natten til den 29. juni havde patruljeret sydligt i Als Fjord, mellem Arnkilsøre og Sandvig. Ingen synes på forhånd at have drøftet denne mulighed, og undersøgelseskommissionen resolverede da også i sin dom den 20. december 1866, at "*Forholdene ei heller tilstedede at holde Skibet om Natten gående i Fjorden*".¹⁹³ Vor tid med gps-baseret stedsbestemmelse undervurderer let vanskeligheden for 150 år siden ved natsejls i snævre, ikke fyrbelyste farvande, men etablering af enkle, afskærmede "krigs-fyrinjer" fra Alssiden mhp. sejls i Als Fjord havde været en teknisk mulighed, dersom Eskadren havde været opmærksom på vigtigheden heraf.¹⁹⁴

Endelig havde panserbatteriet hver nat i de mørke timer måske kunnet forlægge til en ankerplads under Arnkilsøre, trods sin høje rejsning nogenlunde usynlig for fjendens artilleri og ca. 20 minutters sejls nærmere overgangsstedet, men risikoen for alvorlig skade ved gentagen beskydning kunne næppe negligeres.¹⁹⁵

Armeen fandt efterfølgende utvetydigt, og også den kritiske flådestabsofficer, kaptajn Henri Wenck medgav i 1914, at *Rolf Krake* ideelt burde have været holdt gående mellem Arnkilsøre og Snogbæk Hage.¹⁹⁶ Dets kanoner havde rækkevidde til at dække hele overgangsstrækningen, om end det er uklart, hvor stor reel skade granaterne fra *Rolf Krake* gjorde. Med usikker afstandsbedømmelse var en korrekt tempering af granaterne vanskelig og sprængningstidspunktet dermed usikkert, om end målet var stort. Sikkert er, at fjendens både spredtes som avner for vinden, og sundet lå tomt under beskydningen, om det så mest skyldtes den psykologiske virkning af de store kanoners dumpe drøn og skibets truende usårlighed. Det ville have været en alvorlig forsinkelse for preusserne, om de havde måttet overføre mandskab og artilleri sydligere i sundet. Der kunne skibet til gengæld dårligt komme, da dets venderadius var for stor; skibet kunne kun vende i sundet ved at gå frem og bak eller ved ankring med påfølgende stikken kæden fra sig, og eventuel gennemsejling havde måttet ske ved langsom fart, højst 4 knob, under beskydning med svært riflet artilleri på kort hold. Med panserbatteriets ringe manøvredygtighed ville risikoen for grundstødning dertil være meget stor.¹⁹⁷ Desuden vidste kaptajn Rothe, at der var udlagt danske miner, men ikke hvor, et alvorligt svigt fra både Alskommandoens og eskadrens side.¹⁹⁸

Endelig vidste kaptajn Rothe, at blev hans skib gjort ukampdygtigt, ville Als Fjord med de stærke preussiske batterier ved Snogbæk være frit passabelt for

yderligere preussisk overgang,¹⁹⁹ for der var intet andet dansk skib, som i dagslys kunne befare fjorden.

Det havde ganske givet været forbundet med væsentlig risiko at blive liggende, både pga. effektiv, svær artilleribeskydning og pga. entringsfare.²⁰⁰ Senere i krigen, under patruljering i Lillebælt, beordrede kaptajn Rothe *Esbern Snare* til at beskyde *Rolf Krake* med kardæsk i tilfælde af entring fra preussiske fartøjer.²⁰¹

Grundlaget for beslutningen var dog ikke hensynet til risiko for skib og mandskab, men overbevisningen om, at panserbatteriet ikke længere kunne gøre nytte ved munden af Alssund, da landgangen tilsyneladende var gennemført, og hæren slået definitivt tilbage. Som allerede nævnt viste denne overbevisning sig velbegrundet. Kaptajn Rothe var da forpligtet til at opfylde den anden af sine to kampopgaver, at støtte hæren på Kjærhalvøen fra Augustenborg Fjordsiden,²⁰² og dernæst den tredje, defensive, at sikre flådens skibe omkring øen og bistå ved evakueringen af landtropperne.

Etablering af et signalsystem mellem landtropperne og *Rolf Krake* kunne have sikret panserbatteriets forbliven, subsidiært givet skibet mulighed for fra Augustenborg Fjord at give hæren værdifuld artilleristøtte mod fjenden på Kjærhalvøen, men fraset alarmeringssignalet synes signalforbindelse mellem skib og land end ikke at have været overvejet. Retablering af kanonbådsstationen ved Arnkilsøre kunne måske have tjent et sådant signalsystem, og undersøgelseskommissionen mente også, at en rokanonbåd her kunne have "*bragt Forstyrrelse i den fjendtlige Baadtransport, indtil Pandserbatteriet kom til stede*". Kaptajn Muxolls opfattelse var at "*ethvert saadant Fartøi, straks naar det viste sig, ville være bleven skudt i sænk af Snogbæk Batteriet*".²⁰³

Man skal være tilbageholdende med at fratage "*manden på stedet*" hans handlefrihed, men det havde næppe været forkert, om man i ordren havde indskrevet, at skønnet i videst muligt omfang burde baseres på oplysninger opnået ved signalforbindelse med land på Kjærhalvøen eller Nordals – og så have sikret en sådan signalforbindelse. Da der ikke var etableret et kommandoforhold mellem værnenes enheder i området, var det begge parter, der havde ansvaret for at sikre gensidig orientering og koordination.

Kaptajn Rothe var ikke velinformeret om landforsvaret af Als. Udover det ene kortvarige besøg hos oberst Faaborg forlod han ikke selv sin kommando, der var under højt beredskab, og sendte heller ikke en forbindelsesofficer til Divisionen eller sin eskadrechef for at søge yderligere informationer, ligesom disse intet gjorde for at holde skibschefen opdateret.

Beslutningen om skift fra kaptajn Rothes 1. ordre, at forhindre overgang, til nr. 2, at "*soutenere det retirerende Armékorps's Flanker saa længe som vel muligt*" og bistå forsprængte styrker, var dermed udelukkende overladt til Rothes bedste skøn, et skøn han havde meget vanskeligt ved at udøve på velunderbygget vis såvel pga. dårligt udsyn fra *Rolf Krak*es navigationsplads og krudtrøgen, som manglende mulighed for at bedømme situationen i land. På trods af de vanskelige vilkår vurderede Rothe situationen korrekt. Da *Rolf Krake* nåede munden

af Alssund, havde fjenden allerede overført 7½ bataljon infanteri med stabe, og oberst Faaborgs 4. Regiment var ophørt at eksistere som kampenhed.

Ca. 3 kvarter senere, da kaptajn Rothe besluttede, at Rolf Krake ikke længere kunne gøre gavn ved Alssund, men muligvis i Augustenborg Fjord, beherskede fjenden Kegnæs til Kjær Vig og bakkeskråningen ned mod Kjær Landsby, og et samlet organiseret landmilitært forsvar var først lige ved at komme i stand. Det forekommer ganske usandsynligt, at hæren skulle have været i stand til at drive fjenden tilbage i Alssund, selv dersom preusserne ikke havde overført flere tropper og artilleri – hvilket *Rolf Krake* under ingen omstændigheder vedblivende havde kunnet forhindre. Det er derfor en slet underbygget myte, at tabet af Als skyldtes *Rolf Krak*es svigt eller kaptajn Rothes fejlskøn. Alligevel lever myten i varierende form fra Alskommissionens hæmningsløse kritik af Flådens indsats²⁰⁴ over egentlig krigshistoriske værker til Tom Buk-Swientys velfortalte “Dommedag Als”²⁰⁵

Der var ganske vist forældede skibe i Flåden, og rokanonbådene havde ikke længere megen militær værdi, men det var til en vis grad i de sidste mellemkrigsår lykkedes Marineministeriet at skaffe moderne materiel – *Rolf Krake* var noget ganske nyt og uprøvet – og man ombyggede desuden, så hurtigt som det var gør ligt, eksisterende skibe til panserskibe. Men ved tildeling af stedse flere enheder til den østlige eskadre fokuserede man i uhensigtsmæssig grad på blokadetjeneste. Oven i købet havde panserkorvetten *Dannebrog*, der næppe var mere sårbar ved beskydning end *Rolf Krake*, ved udløbet af våbenhvilen effektivt kunnet dække Als Fjord, om man havde villet det. I blokadetjenesten kunne en upansret enhed have afløst panserkorvetten.²⁰⁶

Hærens dispositioner

Alskommandoen forventede en overgang over Alssund, sandsynligvis i nærheden af Sønderborg, men udelukkede ikke resten af kysten op mod Arnkilsøre idet man der dog støttede sig til kaptajn Muxolls tilsagn om, at Marinen kunne forhindre landgang af større styrker på kysten ovenfor Storskovens nordkant og modnord. Man tilrettelagde et lineært forsvar tæt langs kysten med spredte kanonstillinger. General Steinmann understregede betydningen af at holde en styrke i reserve, men accepterede forsøget på at dække hele den 9 km lange kyststrækning.

Alssund var at betragte som en flod og ikke som et sund, og forsvaret og varslingen burde have været indrettet derefter. Angriberen ville være fri til at vælge landgangssted og kunne koncentrere hele sin indsats der, sikre sig lokal overlegenhed og gennembryde linjeforsvaret, rulle det op og falde det i ryggen. Wenck citerer herom Napoleons udsagn om kordonforsvar af en flodbred (min oversættelse):

“... vil man begrænse sig til defensiven, er der ikke andet at gøre end at disponere sine tropper således, at man kan forene dem en masse og falde over fjenden før

han kan komme i land... men det er nødvendigt at alle dispositioner er truffet i forvejen". ... "Hvis fjenden kommer over ... og det gør han dersom han intetsteds ser en større offensiv styrke, hvad sker da med alle armeens kolonner, angrebet af selv lette styrker som kan falde dem i ryggen uden at de nogensinde kan samle sig? Intet er farligere end at for alvor ville forsvare en flod ved at stille sig langs den angrebne bred; thi er fjenden først overraskende kommet over, og han overrasker altid, finder han hæren i en meget udstrakt defensiv stilling og forhindrer den i at samles".²⁰⁷

Løbegrave som er lette at rulle op, og små indskæringer med god dækning og dårligt skudfelt var således ikke den bedste løsning; enkelte faste støttepunkter havde været bedre,²⁰⁸ men var hæmmet af våbnenes korte rækkevidde. Man tilstræbte at bemane og forsvare hele den lange kystlinje, derfor kunne hverken 4. eller 6. Brigade frigøre mere end enkelte kompagnier som reserve, og ikke et regiment, som general Steinmann oprindeligt havde forudsat, dengang han havde en større styrke til sin rådighed. De beskedne reserver og den manglende koncentration af de forhåndenværende landtropper inklusive artilleri gjorde forsvaret umuligt. Selv hvis hele 2. Brigade var blevet beordret indsat umiddelbart efter alarmeringen og dermed havde kunnet tage del i kampen, før 4. Regiment var blevet revet op, havde de tilsammen (højst) 6 bataljoner alligevel kl. 3 stået overfor 7½ af fjendens. Sikring af numerisk overlegenhed kunne være opnået ved en øgning af reserven ved udtynding af linjeforsvaret langs kysten og allokering af ét, måske to regimenter mere til reserven, samt vilje og mod til hurtigt at indsætte den samlede reserve. Desuden kunne reserven være kantonneret nordligere på Kjærhalvøen, så den lettere kunne indsættes såvel ved Arnkil som ved Sønderborg, det var ikke hensigtsmæssigt for en hurtig indsættelse på højre eller venstre fløj, at reservebrigaden blev stationeret langt tilbage, tilsyneladende nærmest på 4. og 6. Brigades tilbagetogslinje.²⁰⁹

Denne teoretisk bedste løsning forudsætter dog, at de to modstanderhære var af nogenlunde lige værdi i åben kamp. Kampen mod den preussiske styrke understregede, at det ikke var tilfældet. Her betalte den danske hær for det forfald af kadrernes kvalitet og enhedernes uddannelsesniveau, der havde fundet sted i årene siden Isted, og som var blevet forværret gennem dublerings-mobiliseringsformen, etableringen af det nye regimentsniveau og endelig ved at hjemsende det mest rutinerede mandskab under våbenhvilen. Som det er belyst igennem artiklens forsøg på at skabe en logisk beskrivelse af den kaotiske mødekamp i de tidlige morgentimer, var den danske føring den preussiske dramatisk underlegen. De danske enheder rykkede frem uden sikringsled, blev konstant ramt af ildoverfald, narret, udflankeret og omgået. Det var enhedernes urutinerede føring snarere end de preussiske geværers overlegenhed, der undergravede de sidste muligheder for at inddæmme den preussiske fremrykning. De syntes ikke at kende terrænet, og det forekommer tvivlsomt, om reserveenhederne havde anvendt deres tid på Als til at øve angreb mod en overgang.

Såvel Alskommissionen som undersøgelseskommissionen bemærkede imidlertid, at Eskadren havde indskrænket patruljetjenesten. I Alssund var den helt indstillet efter tabet af en jolle fra *Willemoes*, og i den sydlige del af Als Fjord var den erstattet af større, bevæbnede chalupper, der ikke som små joller ubemærket kunne gå tæt under Sundevedkysten. Chaluppen kunne først varsle, hvis man observerede overgangsstyrken på vej over sundet. Det er i øvrigt ikke ulovligt eller umuligt for hæren og specielt ingeniørkorpset at udnytte bådmateriel til varsling og andre opgaver.

Det er selvfølgelig ikke sikkert, at en jolle fra et af værnene i Alssund tæt under Sottrup Storskov havde kunnet opdage og derefter varsle om fjendens forberedelser til overgang natten til den 29. juni, men det er sandsynligt, fordi det aldrig er lydløst at bakse med tungt materiel, og lyd når langt over vand. Løjtnant Normanns chalup formåede det ikke på Als Fjord trods skydningen og undersøgelse af årsagen.

Et (kontrafaktisk) varsel kl. 0100 om overgang og påfølgende alarmering havde kunnet bringe Rolf Krake på plads mellem Arnkilsøre og Snogbæk Hage, hærens forreste enheder i stillingerne og reserverne klargjorte før 0230, og formentlig var da kun 1. echelon nået over Alssund.

Uden et effektivt efterretnings- og varslingsgrundlag tøvede general Steinmann længe med at acceptere overgangen ved Arnkilsøre som andet end en afledningsmanøvre for den egentlige landgang, som han var overbevist om måtte finde sted ved Sønderborg. Det førte til sen og bataljonsvis indsættelse af de reserver, Alskommandoen faktisk havde til rådighed, og indsættelsen af 6. Brigade så sent som 0430 lod sig aldrig koordinere med den øvrige kamp.

For general Steinmann var det formentlig afgørende, at dersom reserverne var blevet indsat nordligt, og hans antagelse havde vist sig rigtig, nemlig at kysten ved Sønderborg var det egentlige overgangssted, kunne fjenden stort set uhindret være rykket frem mod Augustenborg og derved have afskåret størstedelen af hæren på Kjærhalvøen; det måtte under ingen omstændigheder ske, og slet ikke når sikring af hærstyrkens overførsel til Fyn blev prioriteret over fastholdelse af Als.

Fæstningsartilleriet langs Alssund var opstillet i indskæringer og favoriserede flankeskydning for at opnå dækning mod preussernes overlegne artilleri. Prisen var et lille skudfelt og manglende mulighed for at samle kanonerne. Dette umuliggjorde koordineret ildledning, og savnet af officerer gjorde, at artilleriet var under kommando af underofficerer og menige uden de nødvendige faglige forudsætninger for at lægge kanonen korrekt på målet. Dette bidrog til den beskedne virkning på de preussiske både under overgangen, og uden infanteristøtte var indskæringerne lette at løbe over ende.

Det må undre, at feltartilleriet praktisk taget ikke blev benyttet. Den spredte, ofte kompagnivise kamp og det bakkede terræn med de mange hegn kunne udgøre årsager, men såvel da fjenden havde sat sig fast i Arnkils Skov, som under kampen i Kjær landsby, ville selv nogle få glatløbende kanoner have gjort god gavn til støtte for infanteri med kardæsk overfor en fjende, som stadig var udenartil-

leri, men havde hurtigere skydende geværer og ofte var tre gange så talrig. Men når officerskadrerne har vanskeligt ved at føre deres egne enheder på rutineret vis, kan man ikke forvente, at de også skal være i stand til at kontrollere et samvirke med andre våben.²¹⁰

Manglen på telegrafforbindelse mellem Arnkilsøre og Divisionen i Ulkebøl virker uforståelig. Det var urimeligt, at hæren skulle forlade sig på bavner ved alarmeringen fremfor en hurtig og præcis videregivelse af information via telegraf.

Også frasat dette tekniske forhold svigtede meldesystemet i vidt omfang under kampen. Oberst Faaborg sendte hele den første time ingen underretning til Alskommandoen, og udover den generelle melding: "*Fjenden angriber*", som ganske vist havde en klar reference til enhedernes forholdsordre, sendte Alskommandoen ingen meldinger til brigaderne før kl. 0400. Reservebrigadens chef, oberst Kauffmann, red selv til Alskommandoen i Ulkebøl for at få de nødvendige informationer. Også i brigaderne svigtede meldesystemet. Således modtog oberst Faaborg ingen melding fra feltposterne i landgangsområdet (om end det blev forsøgt), og major Myhres melding til oberst Bülow om tilbagetrækning var tvetydig og mangelfuld, thi majorens hensigt om fremrykning blev ikke nævnt. Dermed blev landforsvaret indsat spredt i både rum og i tid.

Følgerne af tabet af Als

Rent militært stod landet efter tabet stærkere end tidligere i denne krig. Hæren var koncentreret på Fyn, og en landgang på Sjælland kunne let forhindres af Flåden, for så vidt som den preussiske flåde var blokeret, og den østrigske flåde blev neutraliseret ved engelsk indflydelse.²¹¹ Den danske udenrigsledelse havde dog ikke underrettet marineministeriet om, at den østrigske flåde, som nu inkluderede pansrede skibe, ikke ville runde Skagen, ligesom man forsømte at orientere Hærens Overkommando om, at Østrigerne ikke agtede at gå over på Fyn.²¹² Politisk vidste man, at Østrig, trods Preussens ønske herom, ikke ville krydse Lillebælt. Dette kunne forstærke uoverensstemmelserne mellem de to rivaliserende fjendestater, og historien viste, at tiden ville føre til en eller flere stormagters indgriben, når krigen truede deres interesser. At denne indgriben skulle påføre landet større tab end resultatet af Londonkonferencen, var ikke sandsynligt.

Alt dette talte for en fortsættelse af krigen; men tabet af Als kom som et chok for den danske befolkning og for regeringen Monrad, der kort efter gik af. Den slet begrundede frygt for en fjendtlig invasion af Sjælland skræmte københavnere, følelsen af, at ingen ville stå Danmark bi, at fortsat kamp intet tjente til, havde nedbrudt moralen.²¹³ Resultatet blev freden i Wien med tabet af to femtedele af Helstatens areal – og som lilliputstat en århundredlang følelse af mindreværd.

Kunne Als have været forsvaret med held?

Rolf Krake kunne ikke have forhindret 1. Echelons overgang, men havde panserbatteriet været fremme mellem Arnkilsøre og Snogbæk Hage før 0230, var formentlig kun denne nået over Alssund.

Den 29. juni stod solen ved Alssund op kl. 0321, og borgerligt tusmørke varede 69 minutter.²¹⁴ Dvs. at fra kl. 0212 kunne man forvente at se kimingen tydeligt,²¹⁵ dermed også skimte bådene på vandet og altså beskyde dem nogenlunde effektivt. Var panserbatteriet forblevet inden for skudvidde af de benyttede overgangssteder, var en fortsat overførsel blevet tvunget sydpå i sundet, hvor artilleriforsvaret var stærkere.

De 2½ bataljon, der allerede var kommet over, havde man muligvis kunnet nedkæmpe, men næppe uden at man ved mere intensiv bådpatruljering havde opnået et varsel om overgangsstedet. Derved havde man haft en vis chance for at begrænse brohoveddannelsen.

Om en hurtig indsættelse af hele 2. Brigade effektivt kunne have hæmmet fjendens fremrykning efter kl. 3 er kontrafaktisk og spekulativt, ligesom den mulighed, at en fortsat hørbar kamp nordligt på Kjærhalvøen kunne have overflødiggjort kaptajn Rothes beslutning ombord på *Rolf Krake* nord for Arnkilsøre om at gå til Augustenborg Fjord.

Med et begrænset brohoved ville man have et mål for et senere på morgenen forberedt modangreb med Alskommandoens hovedstyrke. Men på grund af den danske førings lave kvalitet er det et åbent spørgsmål, om selv sådanne langt mere gunstige vilkår kunne være blevet udnyttet.

Alt dette er kontrafaktisk. Kl. 4, da 6. Brigade blev anmodet om at nærme sig højre fløj, var der ikke tvivl om, at Als var tabt. Kampen drejede sig nu reelt om at redde mest muligt af hæren væk fra Als. Det lykkedes til gengæld fraset tab af unødvendigt store dele af 10. Regiment.

Konklusion

Afgørelsen på Als lå i de to modstanderes relative forberedelser. Preusserne havde forberedt og øvet overgangen omhyggeligt med en fuld generalprøve i begyndelsen af april, og overgangsstedet var rigtigt valgt. Tab af Als skyldtes ikke kun den danske hærs svagere grunduddannelse, mangel på rutinerede befalingsmænd, forladegeværer eller glatløbende kanoner. Forsvaret var mangelfuldt organiseret, forbindelsen til flåden ukoordineret, og den lineære opstilling fremfor sikring af en stor mobil reserve umuliggjorde sammen med den utilstrækkelige varsling et forsvar mod et angreb på Arnkilsøre.²¹⁶

Vil man opnå noget, må man ville det. Man ville ikke forsvare Als, men sikre hærens overførsel til Fyn.

Forskningsstatus

Den skarpeste professionelle analyse er nok fortsat den senere viceadmiral Henri Wencks kritiske behandling af forsvaret af Als: "*Krigsførelsen i 1864. Overgangsforsøgene ved Als*" i Tidsskrift for Søværnen, august 1914.

I 1968 udkom Svend Bjørke, Henning Kiær og J.W. Gordon Norries: "*Krigen*

1864. *Den anden slesvigske krig i politisk og krigshistorisk Belysning*” og i 1987 skrev Johs. Nielsen: “1864. *Da Europa gik af Lave*”. I anledning af 150-året for krigen har Tom Buk-Swienty skrevet “*Slagtebænk Dybbøl*” og derefter “*Dommedag Als – 29. juni 1864*”.

Rasmus Glenthøj berører i “1864. *Sønner af de Slagne*” foruden de politiske også krigens militære aspekter og sætter på en grundlæggende ny og overbevisende måde krigen ind i sin nationale og internationale ramme.

På engelsk er for få år siden, i 2006, udkommet Michael Embree, “*Bismarck’s first War. The Campaign of Schleswig and Jutland 1864*” med en omhyggelig gennemgang af kampene inklusive talrige enkeltmandsberetninger.

Om følgerne af krigen i 1864 har Inge Adriansen og Steen Bo Frandsen i 2014 (bl.a.) udgivet: “*Efter 1864. Krigens følger på kort og langt Sigt*” med analyser set med danske, slesvigske og tyske øjne.

Noter

- 1 Duntzfelt, E., *Beretning om Pantserbatteriet Rolf Krakes Virksomhed under Felttoget 1864, navnlig med Hensyn til Als' Erobring*, (Thieles Bogtrykkeri, København 1865), p. 13.
- 2 Generalstaben, *Den dansk-tydske krig 1864*. III Bind, bilag 21, Dom i sagen mod orlogskaptajn Muxoll og mod orlogskaptajn Rothe, (J.H. Schultz, København 1892), p. 77.
- 3 Saabye, E.F., "Rolf Krake" 1864, *Tidsskrift for søvæsen* CXXXV, 1964, p. 294.
- 4 Generalstaben, III, bilag 21, Dom i sagen mod orlogskaptajn Muxoll og mod orlogskaptajn Rothe (J.H. Schultz, København 1892), p. 78.
- 5 Ibid.
- 6 Bjørn, Claus, *Fra Helstat til Nationalstat, Dansk Udenrigspolitik Historie 1814-1914*, (København 2003), p. 127.
- 7 Ibid., p. 174.
- 8 Bjørn, Claus, "Helstatsforfatningen", *Den Store Danske Encyklopædi*, bd. 8, (København 1997), p. 370.
- 9 Glenthøj, Rasmus, *Sønner af de slagne. 1864*, (Gad, København 2014), p. 224.
- 10 Ibid., p. 231.
- 11 Ibid., p. 285.
- 12 Ibid., p. 325.
- 13 Vammen, Hans, "Novemberforfatningen", *Den Store Danske Encyklopædi*, bd. 14, (København 1999), p. 316.
- 14 Jessen-Klingenberg, Manfred, "Der Krieg von 1864", *Grenzfriedenhefte* I/1989, p. 10.
- 15 Glenthøj (2014), pp. 333ff.
- 16 Ibid., p. 355.
- 17 Bjørke, Svend, Kjær, Henning F. og Gordon Norrie, J. W., *Krigen 1864. Den anden slesvigske krig i politisk og krigshistorisk belysning*, (Strubes Forlag, København 1968), p. 88.
- 18 Bjørke (1968), pp. 89ff.
- 19 Generalstaben, *Den dansk-tydske Krig 1864* I. Bind, (J.H. Schultz, København 1890), pp. 178-181.
- 20 Ibid., p. 181.
- 21 Nielsen, Johs., *1864 – Da Europa gik af lave*. Odense University Studies in History & Social Sciences, vol. 102, (Odense Universitetsforlag 1987), p. 79.
- 22 Bjørke (1968), p. 98.
- 23 Ibid., p. 101; Generalstaben, I, p. 62.
- 24 Steensen, R. Steen, *Vore Panserskibe 1863-1943* (Marinehistorisk Selskab. Strubes Forlag, København 1968), pp. 57f.
- 25 Bjørke (1968), pp. 160ff.
- 26 Nielsen (1987), p. 93.
- 27 Ibid., p. 91.
- 28 Bjørke (1968), pp. 154-163.
- 29 Ibid., p. 98.
- 30 Nielsen (1987), p. 86.
- 31 Steensen (1968), p. 57.
- 32 <http://www.kuk-wehrmacht.de/regiment/artillerie/artgesch.html>, (22 JAN 17).
- 33 Bjørke (1968), pp. 107ff.
- 34 Steensen (1968), pp. 142-170.
- 35 Nielsen (1987), pp. 277ff.
- 36 Bjørke (1968), p. 290.
- 37 Ibid., p. 296.
- 38 Generalstaben, *Den dansk-tydske krig 1864*. II. Bind (J.H. Schultz, København 1892), p. 5.
- 39 Bjørke (1968), pp. 112ff, 288.
- 40 Steensen, R. Steen, *Vore krydsere* (Marinehistorisk Selskab, Strubes Forlag, København 1971), pp. 36-49.

- 41 Steensen (1968), pp. 206-227, note 92.
- 42 Wenck, Henri, "Krigsførelsen i 1864. Overgangsforsøgene ved Als", *Tidsskrift for Søværnen*, august 1914, p. 564
- 43 Wessel-Tolvig, C., *Samarbejdet mellem Hæren og Flåden under de slesvigske krige, I*, (Hærens officersskole, København 1981), p. 137.
- 44 Saabye, E.F., "Rolf Krake" 1864. *Tidsskrift for søværnen* CXXXV, 1964, p. 266
- 45 Wessel-Tolvig (1981), p. 136.
- 46 *Ibid.*, p. 136
- 47 Steensen (1968), pp. 140ff.
- 48 Duntzfelt, E., *Beretning om Pantserbatteriet Rolf Krakkes virksomhed under felttoget 1864, navnlig med hensyn til Als erobring* (Thieles Bogtrykkeri, København 1865), pp. 5f.
- 49 Bjørke (1968), p. 281; Saabye (1964), p. 264; Lütken, O, *Søkrigsbegivenhederne i 1864*, (København 1896), pp. 77f; Dechange, Marcus, *Die dänische Marine und ihre Operationen im Deutsch-Dänischen Krieg 1864* (Hamburg 1998).
- 50 Saabye (1964), p. 271
- 51 Duntzfelt (1865), p. 6.
- 52 Saabye (1964), p. 281
- 53 Generalstaben, III, Bilag 21, Dom i sagen mod orlogskaptajn Muxoll og mod orlogskaptajn Rothe, pp. 66ff.
- 54 [https://de.wikipedia.org/wiki/SMS_Arcona_\(1858\)](https://de.wikipedia.org/wiki/SMS_Arcona_(1858)). (24-1-2017).
- 55 [https://de.wikipedia.org/wiki/SMS_Nymphe_\(1863\)](https://de.wikipedia.org/wiki/SMS_Nymphe_(1863)) (24-1-2017).
- 56 [https://de.wikipedia.org/wiki/SMS_Grille_\(1857\)](https://de.wikipedia.org/wiki/SMS_Grille_(1857)) (24-1-202017).
- 57 https://de.wikipedia.org/wiki/SMS_Preu%C3%9Fischer_Adler (24-1-2017)
- 58 [https://de.wikipedia.org/wiki/SMS_Basilisk_\(1862\)](https://de.wikipedia.org/wiki/SMS_Basilisk_(1862)) (24-1-2017)
- 59 Bjørke (1968), p. 117.
- 60 *Ibid.*, p. 391; Sifferlinger, Nikolaus A., *Die k.k. Kriegsmarine und die k.k. Armee im Einsatz um Schleswig-Holstein und die nordfriesischen Inseln*, <http://www.qth.at/mfca/1864-Teil%201.pdf>. (24-1-2017)
- 61 Steensen, R. Steen, *Fregatten Jylland*, (Nationalmuseet, København 1965), p. 35.
- 62 Den Store Danske Encyklopædi. Bd. 1, (København 1994), p. 301.
- 63 Ravn, J.T., *Krigsbegivenhederne på Als fra den 18de April til den 1ste Juli 1864* (Gyldendal, København 1870), p. 35.
- 64 Bjørke (1968), pp. 382f.
- 65 *Danmark 1:100.000. Topografisk Atlas* (Kort og Matrikelstyrelsen. 2005).
- 66 Wenck (1914), pp. 512f.
- 67 Bjørke (1968) pp. 318f.
- 68 Wenck (1914), pp. 507-512.
- 69 Generalstaben, *Den dansk-tydske krig 1864*. II. Bind, (J.H. Schultz, København 1892), p. 303.
- 70 *Ibid.*, p. 375f.
- 71 Generalstaben, III, pp. 1ff.
- 72 Bjørke (1968), pp. 380ff.
- 73 Generalstaben, III, pp 6ff.
- 74 *Ibid.*, bilag 4, p. 9.
- 75 *Ibid.*, p. 28.
- 76 *Ibid.*, p. 28.
- 77 *Ibid.*, p. 266.
- 78 *Ibid.*, p. 267.
- 79 Bjørke (1968), p. 383.
- 80 Generalstaben, III, p 108.
- 81 *Ibid.*, pp 55f.
- 82 *Ibid.*, bilag 7, p. 14.
- 83 *Ibid.*, pp. 125f, 186.
- 84 *Ibid.*, bilag 17, p. 50.

- 85 Ibid., pp 59, 185.
- 86 Bjørke (1968), pp. 360ff.
- 87 Wessel-Tolvig (1981), p. 91.
- 88 Generalstaben, II, p 197.
- 89 Ibid., p. 303
- 90 Wessel-Tolvig (1981), p. 94.
- 91 Bjørke (1968), p. 361.
- 92 Ibid., p. 385.
- 93 Ibid., p. 386.
- 94 Generalstaben, III, p 61.
- 95 Ibid., p. 62.
- 96 Ibid., pp. 62ff.
- 97 Ibid., bilag 8, p. 16.
- 98 Lütken (1896), p. 165.
- 99 Saabye (1964), p. 289.
- 100 Lütken (1896), p. 166.
- 101 Bjørke (1968), p. 388.
- 102 Ibid., p. 87.
- 103 Glenthøj (2014), p. 390.
- 104 Nielsen (1987), pp. 296-297.
- 105 Glenthøj (2014), p. 412.
- 106 Ibid., pp. 418f.
- 107 Generalstaben, III, pp. 183f.
- 108 Ibid., p. 111.
- 109 Ibid., p 259.
- 110 Ibid., bilag 11, p. 19.
- 111 Ibid., bilag 19, p. 61.
- 112 Ibid. Bind 3, pp. 189f.
- 113 Ibid., pp 136f.
- 114 Lütken (1896), p. 281.
- 115 Wenck (1914), p. 531
- 116 Generalstaben, III, pp 194f.
- 117 Generalstaben, III, bilag 21, Dom i sagen mod orlogskaptajn Muxoll og mod orlogskaptajn Rothe, pp 68.
- 118 Ibid., pp. 69f.
- 119 Duntzfelt (1865), p. 7.
- 120 Generalstaben, III, bilag 21, Dom i sagen mod orlogskaptajn Muxoll og mod orlogskaptajn Rothe, p. 70.
- 121 Saabye (1964), p. 291.
- 122 Duntzfelt (1865), p. 8.
- 123 Generalstaben, III, bilag 21, Dom i sagen mod orlogskaptajn Muxoll og mod orlogskaptajn Rothe, p. 73.
- 124 Saabye (1964), p. 290.
- 125 Duntzfelt (1865), pp. 10ff.
- 126 Bjørke (1968), p. 427; Generalstaben, III, p. 186.
- 127 Bjørke (1968), p. 382.
- 128 Ibid., p. 418.
- 129 Generalstaben, III, p. 176; Bjørke (1968), p. 424.
- 130 Generalstaben, III, p. 195 og (dermed) Bjørke (1968), p. 430 har her 6. division, men ellers anføres overalt under 1. korps 25. division under v. Manstein.
- 131 Generalstaben, III, bilag 20, p. 63.
- 132 Generalstaben, III, p. 197.
- 133 Saabye (1964), p. 294.

- 134 Generalstaben, III, p. 200.
- 135 Ibid., pp. 188f
- 136 Ibid., p. 200; Bjørke (1968), p. 433.
- 137 Generalstaben, III, pp. 201ff.
- 138 Ibid., p. 211.
- 139 Ibid., pp. 211f.
- 140 Bjørke (1968), p. 434.
- 141 Se wikipedia-artiklen om løjtnantens farfar, generalløjtnant Christian Trepka: https://da.wikipedia.org/wiki/Christian_Trepka (17-12-2017)
- 142 Generalstaben, III, pp. 212f.
- 143 Ibid.; Bjørke (1968), p. 436.
- 144 Generalstaben, III, pp. 204ff.
- 145 Bjørke (1968), p. 445.
- 146 Generalstaben, III, p. 207.
- 147 Ibid., p. 208.
- 148 Ibid., p. 210.
- 149 Bjørke (1968), p. 436.
- 150 Generalstaben, III, p. 210.
- 151 Ibid., pp. 210f.
- 152 Bjørke (1968), p. 436.
- 153 Generalstaben, III, bilag 21, Dom i sagen mod orlogskaptajn Muxoll og mod orlogskaptajn Rothe, pp. 77f.
- 154 Marineministeriet, *Beretning fra Marineministeriet: Om Fjendens Overgang til Als*, (Kjøbenhavn 1864), p.1.
- 155 Generalstaben, III, bilag 21, Dom i sagen mod orlogskaptajn Muxoll og mod orlogskaptajn Rothe, p. 79.
- 156 Saabye (1964), p. 296.
- 157 Generalstaben, III, bilag 21, Dom i sagen mod orlogskaptajn Muxoll og mod orlogskaptajn Rothe, p. 80.
- 158 Marineministeriet, *Beretning fra Marineministeriet: Om Fjendens Overgang til Als*, p. 2.
- 159 Ibid., p. 2.
- 160 Generalstaben, III, pp. 233.
- 161 Marineministeriet, *Beretning fra Marineministeriet: Om Fjendens Overgang til Als*, p. 2.
- 162 Bjørke (1968), p. 437.
- 163 Generalstaben, III, p. 217.
- 164 Ibid., p. 216.
- 165 Bjørke (1968), p. 445.
- 166 Generalstaben, III, pp. 217ff.
- 167 Ibid., pp. 223f.
- 168 Ibid., pp. 224f.
- 169 Ibid., pp. 220f.
- 170 Ibid., pp. 232ff.
- 171 Ibid., pp. 247f.
- 172 Bjørke (1968), p. 452.
- 173 Generalstaben, III, pp. 237ff.
- 174 Ibid., pp. 221f.
- 175 Ibid., pp. 227ff.
- 176 Ibid., pp. 229ff.
- 177 Bjørke (1968), p. 452.
- 178 Ibid., pp. 452ff.
- 179 Generalstaben, III, pp. 253.
- 180 Ibid., p. 249.
- 181 Ibid., p. 249.

- 182 Ibid., Bilag 22, pp. 84f.
- 183 Nielsen (1987), p. 92; ref. Dechange (1998).
- 184 Generalstaben, III, p. 268.
- 185 Ibid., p. 267.
- 186 Ibid., p. 265.
- 187 Ibid., p. 264.
- 188 Om Helmuth von Moltke, familien og slægtens bånd til Danmark og hans tid på Landkadetakademiet og derefter, Jessen, Olaf, *Die Moltkes. Biographie einer Familie*, (C.H. Beck, München 2010), specielt pp. 45-56.
- 189 Wenck (1914), p. 534.
- 190 Dechange (1998), pp. 52f.
- 191 Rigsarkivet 0110-005, Generalauditøren. Kommissionen om Tabet af Als, 1/11 1864.
- 192 Generalstaben, III,, bilag 21, Dom i sagen mod orlogskaptajn Muxoll og mod orlogskaptajn Rothe, p. 69f.
- 193 Ibid., p. 72.
- 194 Wenck (1914), p.536.
- 195 Lütken (1896), p. 316.
- 196 Ibid., p. 532.
- 197 Duntzfelt (1865), p. 19.
- 198 Ibid., pp. 19f
- 199 Ibid., p. 19.
- 200 Ibid., p. 20.
- 201 Steensen, R. Steen, *Vore krydsere*, p.49.
- 202 Duntzfelt (1865), p. 20.
- 203 Generalstaben, III, bilag 21, Dom i sagen mod orlogskaptajn Muxoll og mod orlogskaptajn Rothe, p. 68.
- 204 Rigsarkivet 0110-005, Generalauditøren. Kommissionen om Tabet af Als, 1/11 1864.
- 205 Buk-Swienty, Tom, *Dommedag Als – 29. juni 1864* (Gyldendal, København 2010), pp. 261ff.
- 206 Wenck (1914), p. 546.
- 207 Ibid., pp. 527f.
- 208 Generalstaben, III, p. 256.
- 209 Nielsen (1987), pp. 320f.
- 210 Ibid., pp. 263f.
- 211 Bjørke (1968), p. 407; Wenck (1914), p. 563.
- 212 Bjørke (1968), p. 476.
- 213 Wenck (1914), pp. 562f.
- 214 Ravn (1870), p 62.
- 215 *Nautisk Almanak 1982*, (I.C. Weilbachs Forlag, København 1981), p. 6.
- 216 Jensen, Niels P., *Den anden slesvigske Krig*, (København, 1900), p. 499.